

ÉRTEKEZÉSEK

A TÖRTÉNETI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL
A M. T. AKADÉMIA II. OSZTÁLYÁNAK RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI
DR. LUKINICH IMRE
OSZTÁLYTITKÁR

XXV. KÖTET — 8. SZÁM.

A LENGYEL KÉRDÉS
ÉS A MAGYAR KORMÁNY

1914–1917.

ÍRTA
Dr LUKINICH IMRE
R. TAG

*Felolvasatolt a Magyar Tudományos Akadémia
1938. november 28-i összes ülésén*

BUDAPEST
KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1939

A LENGYEL KÉRDÉS ÉS A MAGYAR KORMÁNY

1914—1917.

ÍRTA

Dr LUKINICH IMRE

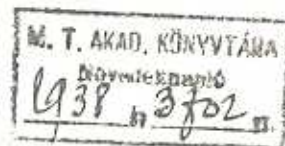
II. TAG

FELOLVASTATOTT A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
1938. NOVEMBER 28-I ÖSSZES ÜLÉSÉN

BUDAPEST

KIADJA A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

1939

FRANKLIN-TÁRSULAT NYOMDÁJA

A LENGYEL KÉRDÉS ÉS A MAGYAR KORMÁNY

1914—1917.

I.

Az a nagy küzdelem, mely egyfelől a cári birodalomnak, másfelől az osztrák-magyar monarchiának és a német császárságnak katonai ereje közt a régi lengyel királyság területén 1914. augusztusában megindult, újból időszerűvé tette a lengyel-kérdés rendezését. Az egymással szemben álló hatalmak jól érezték, hogy a küzdelem sorsára nem lehet közömbös annak a nemzetnek állásfoglalása, melynek történeti földjén a nagy mérkőzés megkezdődött, sőt ellenkezőleg, még voltak győződve arról, hogy bármelyikük számára nagy erkölcsi előnyököt jelentene a lengyel nemzet egészének vagy nagy többségének csatlakozása. Az a verseny, mely egy szétdarabolt, politikailag nem létező és ennek következtében katonailag alárendelt jelentőségű nemzet hajlandóságának megnyerése végett a közvetlen érdekelt hatalmak közt ekkor megindult, mindenképpen sajátos és a maga nemében páratlan világtörténelmi látvány lehetett a kortársak szemében. Ha azonban arra gondolunk, hogy a lengyel nemzet kifejezés Nyugat-Európa népei előtt idők folyamán a politikai szabadság fogalmának megtestesülésével volt azonos értelmű, akkor el kell ismernünk, hogy a lengyel barátságért meginduló versenyben reálpolitikai érzék is volt. A lengyel-kérdés megfelelő rendezése ugyanis a szembenálló hatalmak mindegyike számára legalább is a centrifugális erők közömbösítését és azonfelül a semleges államok politikai közvéleményének megnyerését jelenthette. Már pedig mind a kettőért érdemes volt felvenni a küzdelmet.

Oroszországban már a balkáni háború folyamán felis-

merték a lengyel-kérdés fontosságát és annak a szükségét, hogy azt rendezni kell. Azoknak a terveknek megvalósításában, melyeket a cári külpolitika éppen a balkáni háború tanulságai alapján maga elé tűzött ki, nagy akadállyal látszott a lengyel-kérdés rendezetlensége. Ez volt az oka annak, hogy Grigori N. Trubeckoi herceg 1914. januárius 20-án egy emlékiratban fejtette ki II. Miklós cár előtt a lengyel-kérdés mielőbbi rendezésének szükségességét, főleg azzal érvelve, hogy számolni kell egy általános európai háború közeli kitörésének lehetőségével. A cár állítólag hajlott a békés rendezés gondolatára, annyival is inkább, mert Trubeckoi herceg kezdeményezésével egyidejűleg a дума több számottevő tagja is hasonló tartalmú emlékiratban kérte tőle a lengyel-kérdés rendezését. Az akkori belügyminiszter mindamellett megbuktatta az emlékiratok javaslatait, mert azokat az orosz politika hagyományával ellentétben állónak tartotta.¹

A Goremykin-kormány külügyminisztere, Sazonov, azonban 1914. augusztusában újból visszatért a Trubeckoi-féle elgondoláshoz, melyről tudta, hogy annakidején attól a cár sem idegenkedett. Időszerűvé tette a kérdés felvetését az az oroszellenes megmozdulás a lengyelek körében, melyről augusztus első napjaiban már Bécsben és Budapesten is tudtak,² továbbá a németek győzelmes előnyomulása Orosz-Lengyelország területén, akik augusztus 2-án már megszállották Czenstochovát és Kaliszt.³ Sazonov attól tartott, hogy a német hadvezetés mindjobban nyilvánuló fölénye⁴ elhatározó befolyással lesz az ingadozó lengyel közvéleményre, melynek ezekben a döntő órákban határoznia kell majd abban, hogy hova csatlakozzék. Sazonov egyébiránt

¹ V. ö. Wolfgang Leppmann: *Die polnische Frage in der russischen Politik 1904—1914*. Berliner Monatshefte. 1933. 674. s. köv. 11.

² L. pl. a rendszeren jól értesült *Budapesti Hírlap* 1914. aug. 2. és 3. számait.

³ *Budapesti Hírlap* 1914. aug. 4., 7. és 11. számait. L. azonfelül Maurice Paléologue: *A cár országa*. Budapest, é. n. I. k. 51. l.

⁴ Már beszélték Varsó kiürüléséről is. Az erre vonatkozó híreket l. *Budapesti Hírlap* 1914. aug. 6. és 7. sz.

kezdetől fogva «helytelenül átgondolt»-nak és «balul megvalósított»-nak tartotta a cári kormányok eddigi lengyel-politikáját és közismert emlékirataiban kemény szavakkal ítéli el azokat a kísérleteket, melyek az orosz kormányok részéről következetesen a lengyel nemzet beolvasztására irányultak.¹

Ez a magyarázata annak, hogy Sazonov 1914. augusztusában az első kínálkozó alkalmat megragadta arra, hogy olyan útra terelje az orosz kormány lengyel-politikáját, mely ellentétben állott ugyan az addigi hivatalos felfogással, de szerinte az adott viszonyok között egyedüli lehetőség volt a lengyel tömegek hajlandóságának és esetleg fegyveres támogatásának megnyerésére. Törekvéseit siker koronázta. 1914. augusztus 13-án már bizalmasan közölte a francia kormány szeptérvári nagykövetével, Maurice Paléologue-gal, hogy a «cár elhatározta, hogy visszaállítja Lengyelországot és széles autonómiát ad neki»; szándékát egy kiáltványban fogja majd a lengyelek tudomására adni, melynek fogalmazását reá bízta. Magát a kiáltványt azonban Nikolai Nikolajevics nagyherceg, az orosz haderő főparancsnoka fogja kibocsátani, mert «a nagyherceg nem lépi túl orosz főparancsnoki hatáskörét, ha szöveget intéz azokhoz a szláv népekhez, amelyeket fel akar szabadítani», a cár ellenben nem fordulhat személyesen «jövendő alattvalóihoz.» Sazonov is, Paléologue is meg volt arról győződve, hogy egy lengyel-orosz personalis unio-féle kapcsolat «véglegesen gátat vet a germánság terjeszkedésének kelet felé, Kelet-Európa minden problémája új színben jelenik meg a szlávok előnyére, végül és főképpen engedékenyebb, megértőbb, liberálisabb szellem vonul be a cárizmus és a birodalom másfajta népcsoportjainak viszonyába.»² Ez volt az előzménye annak a kiáltványnak, mely 1914. augusztus 16-án Nikolai Nikolajevics nagyherceg főparancsnok aláírásával megjelent,³ rend-

¹ Sz. D. Sazonov: *Végzetes évek*. Orosz eredetiből fordította Gellért Hugó. Budapest, é. n. 421. s. köv. II.

² M. Paléologue: I. k. 68—69. és 81. II.

³ M. Paléologue: I. 71. és 73. II.

kívül nagy feltűnést keltvén nemcsak bent a cári birodalomban, hanem egész Európában is.

A központi hatalmak kormányait a lengyel-kérdés ugyancsak a háború első percétől fogva érdekelte és foglalkoztatta. A hadiállapot Oroszország és a monarchia között még be sem következett s a lengyel társadalom máris megmozdult, hogy jelét adja annak, hogy szerepet kíván magának a világhatalmak mérkőzésében. Bécsben augusztus elején tudni vélték, hogy «Orosz-Lengyelországban tömegesen felhívást terjesztenek, mely az orosz uralom és iga leírására szólítja fel a lakosságot.»¹ Ugyanakkor olyan hírek jelentek meg a magyar sajtóban, melyek szerint a Budapesten élő gróf Stadnicky László volt százados felhívta «a földkerekségen bárhol élő lengyeleket» a magyarokhoz való esatlakozásra, arra hivatkozva, hogy a múltban egyedül a magyarok tiltakoztak Lengyelország feldarabolása ellen és hogy «Magyarországban minden lengyel menekültet testvériesen, tárt karokkal fogadtak.»² Más hírek szerint a konföderált lengyel függetlenségi párt Orosz-Lengyelország területén oly tartalmú felhívásokat terjeszt a lengyel lakosság körében, melyek az oroszok ellen nyíltan izgattak és háború esetén fegyveres felkelésre szólították fel a lengyeleket «a legnagyobb ellenség, a cári Oroszország ellen.»³

A hírlapi tudósításokban bizonyára voltak túlzások és nagyítások. De az is kétségtelen, hogy a lengyelek oroszgyűlöletéről szóló adatszerű közlések lényegükben hitelt érdemlők voltak. Amikor az osztrák-magyar haderő augusztus 6-án megkezdte a támadást és orosz területre nyomult be, meggyőződhetett arról, hogy a lengyel lakosság készségesen esatlakozott az osztrák és a magyar csapatokhoz,⁴ mert hitelt adott azoknak a felhívásoknak, melyeket a hadvezetőség lengyel és német nyelven tétetett közzé, mely felhívások arról biztosították a lengyeleket, hogy a hadsereg magával

¹ *Budapesti Hírlap*, 1914. aug. 2.

² *Budapesti Hírlap*, 1914. aug. 2. Gr. Stadnicky 1915. szept. 10-én halt el. *Budapesti Hírlap*, 1915. szept. 19.

³ *Budapesti Hírlap*, 1914. aug. 3.

⁴ *Budapesti Hírlap*, 1914. aug. 8. sz.

hozza az ő felszabadításukat «a moszkovita járom alól».¹ Ennek a szinte hivatalos jellegű felhívásnak is része lehetett abban, hogy a mozgósítás Orosz-Lengyelország területén kudarcra végződött, amennyiben a behívottaknak alig negyven százaléka jelentkezett katonai szolgálatra.²

Mindez együttvéve nyilvánvalóvá tette, hogy van lengyel kérdés, mellyel szembe kell nézni, mellyel foglalkozni kell és melynek valamiféle megoldását meg kell kísérelni. Erre az eredményre a hadviselő felek egymástól függetlenül, de egyidőben jutottak el. De míg a lengyel-kérdés rendezése, illetőleg a lengyel és az orosz érdekek összeegyeztetése orosz szempontból alig volt egyéb orosz belpolitikai kérdésnél, addig a központi hatalmaknál a lengyel-kérdés felbukkanásának első percétől fogva megállapítható volt, hogy a német császárságnak és a monarchiának érdekei ebben a kérdésben nem voltak azonosak. S valóban egységes és őszinte megállapodás köztük sem 1914. folyamán, sem pedig később nem jött létre a lengyelekkel, illetőleg a felszabadítandó lengyel területekkel szemben követendő politika tekintetében.

Gróf Tisza Istvánnak, aki 1913. júniusától fogva Magyarország miniszterelnöke lévén, nemcsak a magyar királyság belső ügyeit intézte az őt jellemző határozottsággal, hanem a monarchia külpolitikájában is igyekezett érvényesíteni a magyar szempontokat, az volt a véleménye a lengyel-kérdésről, mellyel már tele voltak a napilapok, hogy a háború kezdetén nem időszerű a vele való foglalkozás, mert ez az eljárás veszedelmesen hasonlítana «a medve bőrre való alkudozáshoz». Ha azonban egyszer már szőnyegre került, akkor annak tárgyalása elől nem szabad kitérni. Egyénileg azt tartotta, hogy meggyőződése szerint «legegyszerűbb meg-

¹ *Budapesti Hírlap*, 1914. aug. 9. sz. Ennek a kiáltványnak politikai jelentőségét akkoriban a magyar sajtó kellően méltatta. V. ö. *Budapesti Hírlap*, 1914. aug. 10-i vezércikkével.

² *Budapesti Hírlap*, 1914. aug. 9. sz. Hogy ezt a kiáltványt Orosz-Lengyelországban is ismerték, erre nézve l. a *Budapesti Hírlap* 1914. aug. 14-i számát.

oldás a külön lengyel királyság felállítása volna»;¹ vagyis Tisza azt a magyar álláspontot vallotta, melyben a magyarországi politikai közvélemény egységes volt, hogy t. i. mihelyt lehetséges, vissza kell állítani a régi Lengyelországot. Felelősségteljes állásában azonban számolnia kellett a lehetőségekkel és természetesen tekintettel kellett lennie a monarchia Lajtán-túli felének érdekeire és érzelmeire is. S valóban, mihelyt a két kormány behatóbban kezdett foglalkozni a lengyel-kérdés rendezésének lehetőségeivel, Tiszát osztrák részről azonnal arra figyelmeztették, hogy ha a központi hatalmak az eddigi Orosz-Lengyelországból független országot alakítanak, ennek következményeként számolni kell Galícia elvesztésével s «addig is a galíciai lengyelség, mely eddig centripetális erő s az osztrák kormányzat támasza volt, kifelé vergáló ellenséges elemmé válnék». Ebben a beállításban tagadhatatlanul sok valószínűség volt, ezért Tisza, aki a monarchia két felének szoros együttműködését a magyar és az osztrák érdekek szempontjából egyaránt életkérdésnek tartotta s aki éppen ezért ezt az együttműködést az önálló lengyel királyság gondolatának erőszakolásával nem akarta veszélyeztetni, más megoldást keresett a lengyel-kérdés számára. E tekintetben két megoldási lehetőség állott előtte: vagy az önállósított Lengyelországnak Ausztriához való csatolása, vagy pedig a monarchiának a trializmusra való áttérése, melyben a nagyszámú lengyel-rutén népcsoport alkotta volna a harmadik tagot. Ez utóbbi megoldási módot Tisza főként azért tartotta veszedelmesnek, mert megvalósulása esetén az ausztriai némettség elveszíténé a lengyel-séget, pedig a lengyelek a múltban az államfenntartó politikai iránynak voltak igen jelentős tényezői; a magára maradt némettség viszont nem tudván elég ellenállást kifejteni a cseh és a délszláv hatalmi törekvésekkel szemben, feltétlen bizonyossággal be fog következni az osztrák belpolitikai viszonyoknak teljes anarchiája. Ha ellenben az ausztriai

¹ 1914. aug. 11-én báró Burián Istvánhoz, a király személye körüli miniszterhez intézett leveléből. *Gróf Tisza István összes munkái*, Levelek. II. k. Budapest, 1924. 61. l.

németség szoros politikai barátságra lépne a monarchia keretében élő lengyelekkel, akkor az ekként kialakuló lengyel-német blokk egy mérsékelt, józanabb s következetesebb osztrák politika állandó gerincét alkotná. Tisza meggyőződése szerint «határozott érdeke tehát mind az osztrák németységnek, mind minden olyan osztrák tényezőnek, amely valamivel rendezettebb és kielégítőbb állapotokat szeretne hazájában létrehozni, hogy a *netalán* hozzánk csatlakozó lengyelség a monarchia dualisztikus és paritásos szervezetének fenntartása mellett, mint az osztrák állam egyik alkotóeleme helyezkedjék el a monarchiában.»

Tisza azonban felismerte, hogy ennek a megoldási módnak magyar szempontból hátrányai vannak. Ausztria lakossága ugyanis a csatlakozás által tetemesen meggyarapodnék, ami idővel esetleg hátrányosan befolyásolhatná a politikai paritás gyakorlati alkalmazását. Igaz ugyan, hogy Ausztria 1867. óta mindig népesebb volt Magyarországnál (az 1910-i népszámlálás szerint Ausztriára 58%, Magyarországra pedig 42% esett) s ennek a különbségnek sohasem volt hatása a politikai paritás gyakorlatára, nagy kérdés azonban, nem változik-e meg a helyzet Magyarország rovására akkor, ha az az arányszám, mely 1914-ben 58 : 42 volt, a csatlakozás révén 63 : 37-re módosul. Tisza a számarány megjavítása végett Boszniának, esetleg Dalmáciának Magyarországhoz való csatlakozását is fontolóra vette, de megvallotta, hogy ez a megoldási mód «nagyon meggondolandó» volna.¹

Báró Burián István, az akkori király személye körüli miniszter, akivel Tisza 1914. augusztus 11-én az imént ismertetett lehetőségeket és elgondolásokat futárposta útján közölte, még aznap tájékoztatta Báró Conrad vezérkari főnököt a magyar miniszterelnöknek a lengyel-kérdésben *azidő szerint* vallott nézeteiről. Minthogy pedig báró Conrad helyeselte Tisza felfogását, ennek következtében nemesak az ő, hanem a monarchia külügyminisztériuma részéről is azonnal lépések tettek az iránt, hogy Berlin hozzájárulása a Tisza-féle elgondoláshoz, vagyis az elfogalandó orosz-

¹ Kiadva Gróf Tisza István összes munkái. Levelek. II. 61—64. II.

lengyel területeknek Ausztriához való csatlakozása elvileg már most biztosítottak,² annyival is inkább, mert Berlin ebben az időben állítólag azt a felfogást vallotta, hogy szükség van egy «teljesen független Lengyelországra.»³

Maguk a legközvetlenebbül érdekelt lengyelek vagy legalább is egy részük nem ellenezte volna a monarchia keretei közt való elhelyezkedést. Leo, a lengyel klub elnöke, augusztus 13-án személyesen adta elő báró Buriánnak, hogy «a lengyelek nem akarnak Pufferstaat lenni, hanem az osztrák-magyar monarchia keretébe bejutni. Ennek az államjogi formának ő praejudikálni most nem akarna, de halaszthatatlannak tartja, hogy a kormányelnökök és a lengyelek egypár bizalmi férfia összejöjjenek állásfoglalás végett.»⁴

Buriánnak személyes álláspontja a lengyel-kérdésben lényegileg egyezett Tiszáéval. «Én is természetesen csakis oly megoldás elfogadhatóságára gondolok, amely Magyarország abszolút és relatív állását a monarchiában biztosítja és növeli», írta aug. 14-én Tiszának. «A dualizmus biztos alapját ne hagyjuk el» — folytatja tovább, de nem hallgathatja el azt sem, — talán a Leoval folytatott megbeszélések hatása alatt — hogy Lengyelországnak a dualisztikus államforma keretei közé való beillesztését nagy körültekintéssel kell intézni. A kérdés súlyos problémákat fog majd felszínre vetni, melyek kielégítő megoldása nem lesz könnyű. Burián a nehézségeket a következőkben látja :

A kibővítendő dualisztikus államrendszerben Lengyelország «elosztályozásba» kerül, mint az egyik állam alkotórésze s kérdés, sikerül-e ezt elfogadtatni az önzeteros lengyelekkel.

A 40 milliós Ausztriával a paritást gyakorlatilag berendezni nem lesz könnyű. A lengyelek aligha fogadják el a német vezényszót és szolgálati nyelvet.

² Báró Burián számjeles sürgönye Tisza miniszterelnökhöz 1914. aug. 11-ről, mely aznap éjjel 11 óra 25 perckor érkezett Budapestre. Eredetije gróf Tisza István levelezésében található, honnan Balogh Jenő b. t. t. önmagyméltósága szívesességéből közöljük.

³ Báró Burián 1914. aug. 14-i, alább részletesebben tárgyalandó leveléből. Eredetije u. o.

⁴ Báró Burián 1914. aug. 13-i, telefonon leadott sürgönye Tiszához. Eredetije ugyanott.

A lengyelégnek az osztrák állam keretei közt a gyakorlatban ugyanolyan majorizáló súlya lehetne, mint akkor, ha a monarchia trialisztikus alapokra helyeztetnék.

«Lengyelország nem lesz egyszerűen beilleszthető Ausztriába, mint egy kibővített Galícia. A lengyelek teljes nemzeti életre aspirálnak és ennek mielőbbi biztosítását várják is a monarchia keretében; de fajsúlyuk-, számuk- és hagyományaiknak megfelelőleg, Ausztria mostani belső strukturája alig lesz fenntartható és Lengyelország nem fog Krajnával vagy Tirollal egy lábra helyezkedni.» Vagyis, számolni kell Ausztria szervezetének gyökeres átalakításával.

Számolni kell egy bizonyos fokig azzal is, hogy mivel a lengyelek körében élénk rokonszenv van a magyarság iránt, ez a tény a lengyelekben a trialisztikus megoldás felé való hajlandóságot fogja erősíteni, mert a lengyelek éppoly közel akarnak lenni az osztrákokhoz, mint a magyarokhoz.

Mint hogy Ausztria belső életében a németeken és a lengyeleken kívül csak a cseheknek lesz súlyuk, ott egy lengyel-cseh blokk épp annyi valószínűséggel fog bírni, mint a lengyel-német összefogás. A csehek nem a lengyelek, hanem a németek rovására követelnek mindig, világos tehát, hol fogják keresni a szövetségeseiket.¹

A galliciai határokat a lengyelek már most nemlétezőeknek tekintik. Magában Ausztriában is vannak olyan tervek, melyek erősen federatív ízlék.²

A Burián által előadott nehézségek az egész lengyel kérdésanyagnak a következményekkel számoló átgondolásán alapultak. Bizonyos, hogy egyik-másik szempontra Leo hívta fel Burián figyelmét. Igaz ugyan, hogy a Burián által felvetett aggodalmak egyelőre a távol jövő gondjai közé tartoztak, de mivel Leo felvilágosításai alapján számolni lehetett azzal, hogy Varsó 2—3 hét múlva a központi hatalmak birtokába kerül,³ Burián már most időszerűnek látta a lengyel-kérdés elméleti rendezését, az elszáradt és a felületesség veszedelmének elkerülése végett. Ez a szempont vezette a monarchia külügyminisztériumát is akkor, amikor hozzáfogott annak a kiáltványnak szövegezéséhez, «amely Ő Felsőge nevében volna kiadandó Varsóba vonulásunkkor», mely kiáltvány nem tartalmazna politikai részletes programot,

¹ Báró Burián István 1914. aug. 14-i levele Tiszához. Eredetije u. o.

² Az előbb idézett 1914. aug. 13-án telefonon leadott sürgönyből. Eredetije u. o.

csak az orosz járomtól való felszabadítást és a Habsburgok uralmának reájuk történő kiterjesztését hirdetné.» Ez a tervezet augusztus 14-én már készen volt, Burián is olvasta, de előbb be kellett azt mutatni Berlinben és német hozzájárulás esetén meg kellett ahhoz szerezni a két kormány-nak a hozzájárulását is.¹ Ismeretes, hogy kiáltvány egyelőre nem került a nagy nyilvánosság elé.

A német birodalmi kormány, kétségkívül a bécsi körök legnagyobb meglepetésére, hozzájárult a felszabadítandó Lengyelországnak a monarchiához való csatolásához, mindössze annyi megjegyzéssel, hogy a részletek megbeszélését hagyják a későbbi időkre. Bécsben mindamellett az a fel-fogás alakult ki és ebben a monarchia lengyel politikusai is egyetértettek, hogy a csatlakozás főbb elveiben való előzetes megállapodás már azért is szükséges, hogy megelőztessék a radikális politikai irányoknak keletkezése és elterjedése a lengyelek körében. Gróf Stürgkh osztrák miniszterelnök és gróf Berchtold külügyminiszter Tiszához hasonlóan, a dualizmus változatlan fennmaradását hirdették, csak hogy — mint Burián augusztus 16-án jelezte Tiszának — «az alkotandó szerkezet körül még a legnagyobb eszmezavar uralkodik»; egyelőre csak annyi látszik bizonyosnak, hogy a lengyelek sem Ausztriába beolvadni, sem pedig a német nyelvet hivatalos nyelvként elfogadni nem akarják. Az osztrák politikai körök tisztában vannak azzal, hogy a felszabadítandó Lengyelországnak Ausztriához való csatolása a bonyodalmaknak és nehézségeknek hosszú sorozatát rejti magában, miértis szerintök nem lehetetlen, hogy Ausztria szervezetét teljesen új alapokra kell majd helyezni. Sokan a fenyegető nehézségeket akként szeretnék kikerülni, hogy egyesítsék az új Lengyelországot Magyarországgal, viszont Ausztria kárpótlásképpen kapja meg Horvátországot és Boszniát.²

Bár a versengő hatalmak kormányainak felfogása sze-

¹ Báró Burián id. 1914. aug. 14-i leveléből. Eredetije u. o.

² Báró Burián 1914. aug. 16-i telefonon leadott sürgönye. Eredetije u. o.

³ Báró Burián id. 1914. aug. 16-i sürgönyéből. Eredetije u. o.

rint a lengyel-kérdést a világháború függvényeként kellett tekinteni, amely csak akkor nyerhet végleges elintézt, amikor a küzdelem sorsa már eldőlt, mégis megállapítható, hogy a lengyel-kérdés állandóan napirenden maradt és tárgya lett, a harcéri események változásainak megfelelően, hol a központi hatalmak, hol pedig a cári politika hatalmi törekvéseinek. Az orosz kiáltvány megjelenése óta a lengyel-kérdés fontossága szemmel láthatólag megnőtt, amit Bécsben is felismertek; nagy eredményt nem vártak ugyan tőle, de azzal viszont tisztában voltak, hogy amennyiben a lengyeleknek választaniuk kellene az orosz és a porosz uralom között, inkább választanák az orosz fennhatóságot, «mint Posen sorsát.» A monarchia diplomáciájának törekvése éppen ezért a német igények lehető mérséklésére és ezzel egyidejűleg a német hadicélok szabatosabb megállapítására irányult, mert ettől a két feltételtől függött a lengyel-kérdés eredményes kezelése. «Azt az egyet mégis tisztázni kellett, — írta Burián miniszter 1914. augusztus 25-én Tiszának — hogy a bevonuló németek megértessék a lengyelekkel, hogy nem kebelezik be őket maguk.» Ez kétségkívül nem jelentéktelen sikere volt a Ballhausplatznak, mindamellett Berlinben nem titkolták, hogy egyes, szénbányákban és ipartelepekben gazdag területek kiaknázására, minő volt Kalisz és Piotrków vidéke, igényt tartanak. Ez az igénybejelentés nyilvánvalóan ellentétben állott azzal a korábbi német állásponttal, mely állítólag egy teljesen független Lengyelország létesítésének szükségét vallotta, miéртis Tisza, bár nem ismerte pontosabban a német politika legújabb céljait, de látta a két álláspont között megnyilvánult ellentétet, a békés együttműködés kedvéért a német igényekhez való alkalmazkodást javasolta gróf Berehtold külügyminiszternek, vagyis a német területi igények tudomásulvételére hívta fel a külügyminiszter figyelmét.

A magyar miniszterelnök óvatosságot politikáját sok tekin-

¹ Báró Burián 1914. aug. 25-i leveléből, melynek eredetije u. o.

² V. ö. Gróf Tisza István 1914. aug. 24-i levelével. *Levelek.* II. 84. l.

tetben igazolták a harcéri események, nemkülönben a lengyel politikai életben felbukkanó ellentétes és szélsőséges irányzatok. A monarchia hadereje augusztus végén Krasznik és Komarow mellett nagy győzelmet aratott ugyan az orosz seregeken,¹ a galíciai harcerekken mindamellett csakhamar a túlerővel támadó oroszok jutottak fölénybe, akik szeptember 2-án elfoglalták Lemberget² s az osztrák és magyar haderőt nemcsak a Kárpátok közé nyomták vissza, hanem Magyarország határai mögé is.³ A helyzetet ezekben a válságos időkben Németország mentette meg, melynek seregei augusztus vége óta sorozatos győzelmeket arattak az oroszok felett,⁴ benyomultak orosz Lengyelország területére és olyan nyomást gyakoroltak az orosz frontra, hogy a cári hadvezetőség kénytelen volt a Kárpátok birtokáért folytatott küzdelmet feladni és a német előnyomulás megakadályozása végett az egész orosz haderőt átesoportosítani. Ilyen viszonyok között a német területi igényekkel szembehelyezkedni sem helyes, sem pedig célszerű nem lett volna. A monarchia katonai ereje és hadvezetése nyilvánvaló kisebbségi helyzetének következményeit a lengyel-kérdésben is le kellett vonni.

A lengyelek közt a monarchia hadseregének kezdeti sikerei a legellentétesebb érzelmi nyilvánulásoknak lettek előidézői. Nemesak radikális, hanem konzervatív lengyel körökben is eltértek a vélemények abban, hogy a szembenálló felek melyikének oldalán helyezkedjenek el és hogy miben jelöljék meg azt a minimumot, mely mellett nemzeti igényeik kielégítését remélhetik. Abban azonban minden felfogás megegyezett, hogy a jövőben Lengyelország fennmaradásának biztosítása végett meg kell szerezni az egymással szemben álló hatalmaktól a legnagyobb biztosítékokat. Erre vonatkozott Obminski lembergi városi képviselőtestületi tagnak a memoranduma is, mellyel a monarchia kor-

¹ Höfer jelentése. *Budapesti Hírlap*, 1914. szept. 4.

² *Paléologue*: I. 94. l. Höfer jelentése a *Budapesti Hírlap* 1914. szept. 7. és 8. sz.

³ A kárpáti harcokra I. a *Budapesti Hírlap* 1914. szept. 27., 28., 29. és okt. 9. számaiban, V. ö. *Paléologue*: I. 97., 107., 111., 131. ll.

⁴ V. ö. *Paléologue*: I. 90. s. köv. ll.

mányai behatóbban foglalkoztak is. Tartalmát nem ismerjük ugyan, de abból, amit báró Burián írt róla Tiszának,¹ arra kell következtetni, hogy Obminski tervezete olyan kívánságokat tartalmazott, melyek a monarchia szempontjából azidőszert még elfogadhatatlanok voltak. Tisza, aki eredeti álláspontjához híven, a lengyel-kérdéssel való behatóbb foglalkozást éppen a harcéri eseményekre való tekintettel most sem tartotta időszertűnek és aki most is azt vallotta, hogy «lehetőleg szorososan kell az új tartományt az osztrák államba bekapcsolni»,² Obminski memorandumára udvarias visszautasítással felelt. Minden félreértés elkerülése végett hangoztatta ugyan, hogy mind a magyar kormány, mind a magyarországi közvélemény őszinte örömmel üdvözlözné a lengyel nemzet sorsának jobbrafordulását, ő azonban, aki magát a lengyel nemzet őszinte barátjának tartja, arra figyelmezteti Obminkit, aki különben nem tartozott a jelentékenyebb lengyel politikusok közé, hogy «elérhetetlen tervekkel és reményekkel ne foglalkozzanak».³

Erre a figyelmeztetésre azért volt szükség, mert Tiszának tudomása volt arról, hogy nemcsak Obminski, hanem mások is, köztük, úgy látszik, Bilinski Leo akkori közös pénzügyminiszter is, egyrészt döntő jelentőséget voltak hajlandók tulajdonítani az akkor létesült lengyel lövészek⁴ és légiók⁵ fegyveres közbelépésének, másrészt a lengyel klub azon állásfoglalásának is, melyről a lengyelek egy határozott és önértetes hangú kiáltványban tájékoztatták a világot.⁶ Tisza attól tartott, hogy a vérmes reményeknek esetleges megghiúsulása végzetes visszahatást fog gyakorolni a lengyelek lelkére, ezért intette a lengyelek politikai vezetőit

¹ Báró Burián István levele Tisza miniszterelnökhöz 1914. aug. 31-éről. Eredetije Gróf Tisza István levelezésében.

² Tisza levele 1914. aug. 28-án gróf Forgách János külügyminiszteri osztályfőnökhöz. *Levelek*. II. 98. l.

³ Tisza 1914. szeptember elseji levele Obminskihez. *Levelek*. II. 107. l.

⁴ *Budapesti Hírlap*, 1914. aug. 15., 16. sz.

⁵ *Budapesti Hírlap*, 1914. aug. 26. és 27. sz.

⁶ *Budapesti Hírlap*, 1914. aug. 18. sz.

mérsékletre és a túlzásoktól való óvakodásra s ezért tekintette a németek újabban nyilvánult területi igényeit olyan kijózanító eljárásnak, mely megkönnyíti majd a lengyelekre vonatkozólag annakidején szükségszerűen napirendre kerülő tárgyalások sikeres vezetését.¹

Annyi kétségtelen, hogy Tiszának a lengyel-kérdésben elfoglalt álláspontjára nagy hatással voltak a Buriántól nyert tájékoztatások, aki viszont a legközvetlenebbül érdekelt osztrák politikusoktól szerzett értesülések alapján adott időnként helyzetjelentéseket a magyar kormány fejének. Burián jelentéseiben pedig itt-ott tényleg voltak olyan részletek, melyek mellett Tisza nem mehetett el közömbösen, nemcsak azért, mert azok a monarchia összetételét közelről érintették, hanem azért is, mert azok arról tettek bizonyosságot, hogy a nagy célok tekintetében még mindig nem alakult ki egységes lengyel politikai közvélemény. Burián szerint az Orosz-Lengyelországban élő lengyelek jobban szeretnek Oroszország alatt maradni, mint német uralom alá kerülni. Stürgkh osztrák miniszterelnök maga azt a kijelentést tette a lengyel politikai élet vezetői előtt, s ezt a kijelentést Burián is hallotta, hogy: «Man kann ja hier offen aussprechen, dass auch die Galizianer nichts an den österreichischen Staatsgedanken bindet, als die Verehrung und Dankbarkeit für die Person des Monarchen. Dieses Gefühl ist jetzt schon auch bei den russischen Polen stark.»²

E nyilatkozat hitelességéhez nem fér kétség, hiszen azt olyan fültanú jegyezte fel, aki maga is fontos közjogi méltóságot viselt. Stürgkh szerint tehát Orosz-Lengyelország lengyel lakosságában éppúgy van dinasztikus érzés a cár iránt, mint van a galíciai lengyelségben az osztrák császár iránt. Ebből az osztrák miniszterelnök azt a következtetést látszott levonni, hogy az oroszországi lengyelek nem kívánnak minden áron elszakadni a cári birodalomtól és nem kívánnak

¹ Gróf Tisza István 1914. aug. 28-i id. levele gróf Forgáchhoz. *Levelek*. II. 98. l.

² Báró Burián 1914. aug. 31-i levele. Eredetije gróf Tisza István levelezésében.

minden áron a többi lengyelrel egyesülni. Burián szerint az oroszországi lengyeleknek Ausztriához való esetleges csatlakozása ilyen körülmények között nem is szolgálná a konszolidáció ügyét, sőt ellenkezőleg, könnyen olyan helyzetet teremthetne, amely a monarchiát rövid idő múlva csak egy újabb centrifugális áramlással gazdagítaná a teljes függetlenség vagy az Oroszországgal való újabb, esetleg lazább kapcsolat felé. Nem volna-e tehát helyesebb, ha Orosz-Lengyelország területének nagyobb része Németországnak jutna, mert — úgymond — ekkor legalább nekik és nem nekünk gyűl meg a bajunk s a mi lengyeljeink tovább is ragaszkodni fognak a monarchiához, hol folytathatják nemzeti életüket.»

Buriánnak bizalmas természetű tépelődései, melyekben saját beismerése szerint volt némi túlzás is, arra mutatnak, hogy a monarchia diplomáciája, bár a világháború első percétől fogva foglalkozott a lengyel-kérdés rendezésével, hetek múlva is csak ott volt, ahol kezdetben, vagyis a Tisza által annakidején javasolt «lose Angliederung» gondolatánál, melynek tartalmát azonban még senki sem ismerte pontosabban. Bécsben tisztában voltak azzal, hogy a kérdés szabatos rendezése a német birodalom közreműködése nélkül el sem képzelhető, Berlin azonban nem engedett bepillantást kártyáiba. Innen van az, hogy a monarchia diplomáciájának eleinte olyan értesülései voltak, hogy Berlinben egy teljesen független Lengyelország felállítását tervezik.¹ Később már úgy tudták, hogy a németek nem ellenzik a felszabadítandó lengyel területeknek Ausztriához való csatolását,² de egyes szénbányákban és ipartelepekben gazdag vidékekre igényt tartanak.³ Mindezek az értesülések azonban jobhára találgatások voltak és Burián szeptember 3-án Tiszához írt

¹ Báro Burián id. 1914. aug. 31-i levele. Eredetije u. o.

² Ezt a kifejezést használta 1914. aug. 28-i, gróf Forgáchhoz írt, többször idézett levelében. *Levelék*, II. 98. l.

³ L. Báro Burián 1914. aug. 14-i id. levelét. Eredetije gróf Tisza István levelezésében.

⁴ Báro Burián 1914. aug. 16-i id. levele. Eredetije u. o.

⁵ Báro Burián 1914. aug. 25-i id. levele. Eredetije u. o.

levelében kénytelen beismerni, hogy «Németország mostani szándékairól nem tudunk sokat és nem is igen lehet megtudni többet; külügyünk kérdezősködéseire a válaszuk olyan, hogy nem igen bátorítanak fel hangosabb kíváncsiságra.»¹

Pedig a német birodalmi kormány komolyan foglalkozott a lengyel-kérdéssel. Erre mutattak azok az intézkedések, melyeket mindjárt a háború kitörésekor léptetett életbe; ilyen volt pl. a lengyel birtokok kisajátítására alakult Ostmarkenverein felosztása és vagyonának a német Vörös-kereszt javára való lefoglalása,² vagy annak a lengyelnyelvű füzetnek közrebozsátása szeptember folyamán Berlinben, mely *Lengyelország feltámadása* címmel a lengyel-kérdéssel foglalkozott és arról igyekezett meggyőzni a lengyeleket, hogy a központi hatalmak oldalán keressék boldogulásukat, nem pedig a cári birodalom keretei között.³ A német lapok tudni vélték azt is, hogy az orosz főhadparancsnok már vissza is vonta a Lengyelország visszaállítására vonatkozólag augusztus 16-án kibocsátott kiáltványt, azzal az indokolással, hogy a lembergi harcokban lengyel vadászok is küzdöttek az oroszok ellen.⁴ A német katonai parancsnokság hivatalos lapjának, a *Kriegsblatt*nak 1914. szeptember 22-i számában egy felhívás jelent meg, mely a lengyelekhez volt intézve, s arról szólt, hogy Lengyelország függetlensége és Oroszország megalázása Németország politikai érdeke.⁵ Ezek a látszólag össze nem tartozó jelenségek természetesen feltűnést keltettek a monarchiában, — ezért vett róluk a sajtó is tudomást — mert nem egyeztek a német birodalom politikájával, mely a lengyel-kérdésben, legalább is Bécs felé, idáig passzívnak igyekezett magát feltüntetni.

A haretéri eseményeknek a monarchiára nézve kedvezőtlen fordulatai 1914 őszén minden politikai kérdést háttérbe szorítottak. Pillanatnyilag a lengyel-kérdés is elvesztette jelentőségét, bár Tisza igyekezett megnyugtanni Bilinskit,

¹ Báro Burián 1914. szept. 3-i már idézett levele. Eredetije u. o.

² *Németek és lengyelek* c. cikk a *Budapesti Hírlap* 1914. okt. 4. sz.

³ *Budapesti Hírlap*, 1914. okt. 4., 7. id. tanulmányból.

⁴ *Budapesti Hírlap*, 1914. szept. 28.

⁵ *Budapesti Hírlap*, 1914. szept. 30.

hogy nem tévesztette szem elől a lengyel kérdés fontosságát és állandóan arra törekszik, hogy olyan megoldást találjon, mely kielégíti a lengyelek jogos kívánságait és megfelel egyúttal a monarchia érdekeinek is.¹ Ez a nyilatkozat azonban általánosságoknál egyebet nem tartalmazott, nem is tartalmazhatott, mert Tisza a német birodalmi politika zárkózottsága miatt nem ismerte pontosabban Németország politikai céljait és a lengyel kérdésben elfoglalt igazi álláspontját. Ennek következtében ekkor nem is volt módjában általánosságokat tartalmazó nyilatkozatoknál egyebet mondani. Teljes tudatában volt mindamellett annak, hogy a lengyel-kérdés ügye a monarchia és a német birodalom kormánya közt mielőbb tisztázandó; elsősorban a lengyelek érdekében, akiknek a körében általános elkedvetlenedés állott be, mégpedig a hatalmaknak a lengyel-kérdésben tanúsított hanyasága,² de a miatt is, hogy a lengyel föld harc-szintér lévén, rendkívül sokat szenvedtek baráttól, ellenségtől egyaránt;³ — de tisztázandó volt a központi hatalmak érdekében is, mert hiszen a sokmillió lengyel nemzetnek állásfoglalása egyikök számára sem lehetett közömbös. Ez volt az oka annak, hogy amikor Tisza 1914. november 19—23. között megfordult Berlinben és Plessben, a német főhadiszálláson, egyik feladatának tartotta, hogy a sok bizonytalan hír helyett végre hiteles értesüléseket szerezzen a német birodalom kormányának többek között a lengyel-kérdésben elfoglalt álláspontjáról. Tisza ez alkalommal részletesen tájékoztatta Bethmann-Hollweg birodalmi kancellárt a monarchia, illetőleg a magyar kormány álláspontjáról, melynek lényegét abban foglalta össze, hogy az oroszoktól visszaszerzendő lengyel területek a monarchiához volnának esatelandók, de csak akkor, ha azokra a területekre Németország nem emel igényeket. Ebben az esetben természetesen közvetlen tárgyalásokra volna szükség a két szövetséges fél között, a részletek tisztázása

¹ Tisza 1914. okt. 17-i levele. *Levelek. II.* 233. l.

² V. ö. Paléologue: I. 143—144. Közl. gróf Potocki Józseffel folytatott beszélgetését erről a tényről.

³ L. Bárány Burián 1914. október 27-i levelét Tiszához. Eredetije gróf Tisza István levelezésében.

végett. A kancellár erre nyíltan kijelentette Tisza előtt, hogy a németek lehetőleg kevés lengyel terület megszerzésére gondolnak, mert Németország nem akarja a birodalom egységes nemzeti jellegét idegen elemek felvételével megromtani. Ugyancsak az álláspontot vallotta Zimmermann birodalmi helyettes államtitkár is, akivel Tisza az időszerű kérdések során szintén tárgyalt a lengyel kérdéstről s aki esetleg Vilnónak és Grodnónak jobbára litvánok által lakott szomszéd-ságában látta szükségesnek a határok némi kiigazítását Kelet-Poroszország jobb védelme érdekében.¹

Tiszának a német birodalmi politika irányítóival folytatott közvetlen tárgyalásai tehát teljesen tisztázták a

¹ Gróf Tisza István feljegyzései az 1914. novemberben Berlinben és a német főhadiszálláson folytatott tárgyalásairól. E feljegyzéseknek a lengyelekre vonatkozó része a következőképpen szól:

«Was speziell Polen anbetrifft, so sei auch dies eine heikle Frage. In Wien erhitzte man sich aber sehr dafür?» frug mich der Reichskanzler. Ich verneinte diese Frage. Es seien die Polen gewiss sehr für die Sache begeistert und wir könnten uns mit Rücksicht auf unsere 5 Millionen Polen dieselbe nicht von uns weisen. Ich glaube jedoch, dass alle verantwortlichen Führer der Politik der Monarchie die grossen Schwierigkeiten der Sache einsehen, dieselbe gar nicht zu provozieren wünschen und gewiss nicht forcieren würden.

Es kann sich aber eine Situation entwickeln, wo sich die Los-trennung Kongress-Polens oder des grössten Teiles desselben von selbst ergibt und nicht zurückgewiesen werden könnte. In diesem Falle kann von einem unabhängigen Polen nicht die Rede sein. Es müssten die von Russland losgetrennten polnischen Gebiete in die Monarchie einverleibt werden, insoweit Deutschland nicht auf dieselben reflektiert. Sollte Deutschland auch einen Teil Polens beanspruchen, so müsste das natürlich zwischen uns ins Klare gebracht werden.

Der Reichskanzler erklärte, auf möglichst wenig polnisches Territorium reflektieren zu wollen, da Deutschland seinen einheitlich nationalen Charakter durch Aufsaugen vieler fremder Elemente nicht schwächen wolle.»

A Zimmermannal folytatott megbeszélésekről a következőket találjuk Tisza feljegyzéseiben: «Bezüglich der territorialen Ansprüche Deutschlands in Russisch-Polen meinte er, sie würden gewiss wenig nehmen und mehr in der Richtung Wilna oder Grodno, wo sie Litauern und nicht Polen bekommen und sich in Ostpreussen eine bessere Verteidigungslinie verschaffen würden.»

A feljegyzések eredetije gróf Tisza István levelezésében.

német birodalomnak a lengyel-kérdésben elfoglalt álláspontját. Kitűnt, hogy bár a birodalmi kormány még nem határozott véglegesen ebben a kérdésben, de nem emel kifogásokat a felszabadítandó területeknek a monarchiához való csatolása ellen. Kitűnt az is, hogy a lengyel területből nem kívánnak részesedni s legfeljebb csak stratégiai jelentőségű határkiigazításokat tartanak elképzelhetőnek Kelet-Poroszország szomszédságában. Ezzel a kérdés elvi része elintéződött. Gyakorlati megvalósítása természetesen a haretéri eseményektől függött.

II.

A Galícia területén és a Kelet-Poroszország szomszédságában folyó küzdelmek 1914/15 telén nagyarányúakká váltak. A Hindenburg parancsnoksága alatt álló német haderő több nagy győzelmet aratott az orosz seregeken és mélyen benyomult a cári birodalom területére; az oroszok szívós védekezése miatt azonban nem tudta kierőszakolni a végleges döntést. Galícia földje viszont újból orosz kézre került és minthogy az orosz hadvezetés célja Magyarország megszerzése volt, a Magyarországra vezető kárpáti szorosok birtokáért 1915. februáriusa óta állandó küzdelem folyt. Ez a küzdelem a világtörténelem legnagyobb téli esatája volt, mert olyan összefüggő hosszú vonalon vívták, aminőre még nem volt példa, és olyan nagy tömegek intéztek rohamokat egymás ellen a támadás és a védelem során, aminőre szintén nem volt még példa a hegyi háborúk történetében. Ezekben az óriási méretű sorsdöntő harcokban épp úgy, mint 1914. őszén, minden politikai kérdésnek háttérbe kellett szorulnia, így a lengyel-kérdésnek is. Mikor azonban 1915. május 2-án megtörtént a gorlicei áttörés és az oroszokat az egész vonalon akkora vereségek érték egymásután, hogy ez év szeptemberében a központi hatalmak csatavonala elérte a Rigától Románia határáig húzódó, szinte nyílegyenes vonalat,¹ akkor a lengyel-kérdés magától feléledt, hiszen a régi lengyel király-

¹ V. ö. Pileh Jenő tanulmányát az Imre Sándor által szerkesztett *A világháború* c. kiadványban. (Budapest, 1917.) 59. s. köv. II.

ság területének legnagyobb része, a központi hatalmak sorozatos győzelmeinek eredményeként, felszabadult.

Ilyen előzmények után megérthető, hogy a cári kormány még Varsó visszafoglalása előtt, de a lengyel főváros elvesztésének valószínűségével és kétségtelen erkölcsi hatásával már számolva, sietett szöbhözni a dumában a lengyel kérdést. Gorenykin miniszterelnök augusztus elsején azt a kijelentést tette, hogy a cár olyan törvényjavaslat kidolgozását rendelte el, mely a háború után széles önkormányzatot lesz hivatva biztositani a lengyel nemzetnek, de természetesen a cári birodalom keretei között.¹ Ez a kormánynyilatkozat azonban, mely az azonos tartalmú orosz főparancsnoki kiáltvány megjelenése után szinte pontosan egy évvel hangzott el, legfeljebb az orosz birodalmi tanácsban helyet foglaló lengyelek részéről provokált köszönetet,² hiszen ezek kényszerhelyzetben voltak, — a lengyel tömegekre azonban nem volt hatással, mert mindenki tudta, hogy ez a kérdés nem a dumában, hanem a haretereken fog eldőlni. Innen van az, hogy a külföldi sajtó Varsó elesését (aug. 5.) is elsősorban a lengyel nemzeti törekvések szempontjából mérlegelte.³ A legfelsőbb lengyel nemzeti bizottság a régi lengyel főváros visszafoglalásának hatása alatt kiáltványt tétetett közzé, melyben világosan megjelölte a lengyel nemzeti politika legvégső célját azzal a kijelentéssel, hogy «az osztatlan királyságnak az osztatlan Galiciával való egyesítése szolgál alapul a lengyelek törekvéseinek».⁴ A kiáltvány szövege, mely egyébként az aug. 8-i krakkói lapokban is megjelent,⁵ arra mutat, hogy a legfelsőbb lengyel nemzeti bizottság azt az új Lengyelországot, mely az oroszoktól elfoglalt lengyel területeknek Galiciával való egyesítéséből volt kialakulóban, a monarchiához kívánta csatolni még pedig bizonyára egy trialisztikus államrendszer egyenlőjogú tagjaként, amit a monarchia politikusainak

¹ Gorenykin beszédének fordítása a *Budapesti Hírlap* 1915. aug. 3-i számában.

² *Budapesti Hírlap*. 1915. aug. 4. sz.

³ *Budapesti Hírlap*. 1915. aug. 6. és 8. sz.

⁴ *Budapesti Hírlap*. 1915. aug. 11. és 12. sz.

⁵ *Budapesti Hírlap*. 1915. aug. 12. sz.

egy része ebben az időben elképzelhetőnek és gyakorlatilag megvalósíthatónak is tartott.¹ Az a gondolat, hogy az új Lengyelország magában foglalhatná a porosz-lengyel területeket is, fel sem merült, annyira valószínűtlennek látszott ez az elképzelés akkor, amikor a felszabadítás munkáját éppen a német haderő végezte.

A magyar társadalom, mely feszült figyelemmel kísérte a harctéri események alakulását, nem titkolta, hogy együttérző a lengyelekkel. A br. Nyáry Albert által a lengbergi Lengyel-magyar Egyesület mintájára alapított Magyar-lengyel Egyesület augusztus 10-én melegen üdvözölte azokat a lengyel képviselőket, akik ebben az időben Bécsben gyűlést tartottak,² hogy megállapodjanak a jövőben követendő lengyel politika alapelveiben. Ugyancsak a Magyar-lengyel Egyesület volt az, amely aug. 25-én, talán Novogeorgievsk elfoglalásának³ hatása alatt, körlevélben arra szólította fel a magyarországi törvényhatóságokat, hogy feliratban kérjék a magyar országgyűlés közbelépését a független Lengyelország visszaállítása érdekében. A felhívásnak nagy visszhangja támadt és a magyar törvényhatóságok egymásután állást foglaltak a független Lengyelország helyreállítása mellett.⁴

Az országos hangulat és közvélemény szinte egységes megnyilvánulásának hatása alatt gróf Andrássy Gyula országgyűlési képviselő, a magyar politikai közélet egyik vezéralakja, két cikkben fejtette ki véleményét a lengyel-kérdésben. Az egyiket a *Neue Freie Presse* 1915. szeptember 12-i, a másikat pedig a *Magyar Hírlap* 1915. szeptember 14-i számában tette közzé. Mindkettőben a lengyel függetlenség mellett foglalt határozott állást. «Az egyetlen helyes politikának azt tartottam, — írta gróf Andrássy háborús visszaemlékezéseiben — mindent elkövetni, hogy a lengyel nemzetet kielégítsük és megnyerjük. Ellenségeink azzal vádoltak, hogy mi a kis nemzeteket el akarjuk nyomni, tönkre akarjuk

¹ L. erre gróf Andrássy Gyulának alább idézendő tanulmányát.

² *Budapesti Hírlap*, 1915. aug. 10. sz.

³ L. erre *Budapesti Hírlap*, 1915. aug. 21. és 22. sz.

⁴ Báró Nyáry Pál: *Báró Nyáry Albert élete és munkássága*, Budapest, 1936. II. l.

tenni. Harci jelszavukká vált, hogy ők védik az összes gyengéket. Szerbia és Belgium esete hatalmas eszközt adott kezükbe ily irányú agitációra. A lengyel-kérdés igazságos megoldása, egy alávetett nemzet felszabadítása, egy régi bűn helyrehozatala fényes cáfolata lett volna az ilyen vádaknak és egyszersmind kedvező alkalom a világ közvéleménye előtt erősen kompromittált ügyünkön javítani. E mellett barátot szerezhettünk az egyik fő harctéren és bizonyos idő múlva új katonai anyaghoz juthattunk volna. Mindezeket a célokat a legjobban egy úgynevezett osztrák-lengyel megoldás biztosíthatta volna, melynek alap gondolata volt Orosz-Lengyelországból és Galiciából egy szuverén államot alkotni, a koronát a mi uralkodónknak juttatni és a dualizmus helyére a trializmust állítani. A Habsburg-monarchia csakis Lengyelországban várhatott olyan területi terjeszkedést, amely nincs ellentétben az illető lakosság érzelmeivel és érdekeivel, nem jár egy nép szabadságának eltiprásával, ellenkezőleg, egy népet felszabadított volna.»¹

Mint hogy a magyar politikai élet tényezői idáig nem nyilatkoztak a lengyel-kérdésről a nagy nyilvánosság előtt, Andrássy fellépése élénk feltűnést keltett nemesuk bent az országban, hanem a külföldön is, különösen a közvetlenül érdekelt lengyelek körében.² Azt a hatást, melyet előbb a Magyar-lengyel Egyesület kezdeményezése, utóbb pedig gróf Andrássy Gyula fellépése váltott ki az érzelmei után induló magyar közvéleményben, a magyar kormány természetesen azonnal felismerte. Tisza mindamellett nem sietett felvilágosítani a magyar társadalmat arról, hogy őt és kormányát már egy év óta állandóan foglalkoztatja a lengyel-kérdés helyes megoldásának problémája. Tudta ugyan, hogy ennek a kérdésnek gróf Andrássy elgondolása szerint való

¹ Gróf Andrássy Gyula: *Diplomácia és a világháború*. Budapest, 1921. 106—107. II. V. ö. Gratz Gusztáv tanulmányával a *Magyarország és Lengyelország* (szerk. Huszár Károly, Budapest, 1936) c. kiadvány 77—79. l.

² Kertész János: *Lengyelország és az Andrássyak*. Budapest, 1936. 7—10. II. Azonfelül M. Zdziechowski: *Węgrzy i dookola Węgrzy*, Wilno, 1933. 141. s. köv. II.

megoldása, illetőleg egy ily megoldás szükségességének hangsúlyozása esetleg népszerűséget szerezne neki és pártjának is; Tisza azonban nem kereste a népszerűséget, hanem a magyar, osztrák, német és lengyel érdekek kiegyenlítésére és összeegyeztetésére törekedett, még pedig, mint láttuk, már egy év óta, a nélkül azonban, hogy közelebb jutott volna a megoldáshoz. Ebben a tekintetben most is ott állott, ahol 1914 augusztusában; most is azt vallotta, hogy a monarchia államrendszerének dualisztikus jellegét változatlanul fenn kell tartani, mert ez a rendszer a multban jól bevált; óvakodni kell tehát a trializmussal való kísérletezéstől. Tisza ebből a meggyőződéséből nem volt hajlandó engedni, mert idáig senkisémm tudta őt eredeti álláspontja helytelenségéről vagy időszerűtlenségéről meggyőzni, Andrássy sem, akivel Tisza ebben az ügyben ismételtelen véleményt cserélt.¹ Minthogy azonban újabban aggodalommal töltötte el lelkét a német hadvezetőség felfogásának a lengyel-kérdésben időközben történt megváltozása, elérkezettnek látta az időt arra, hogy a magyar kormány is szabatosan körvonalozza a lengyel-kérdésben kezdet óta elfoglalt álláspontját és arról az osztrák kormányt is tájékoztassa, abban a tudatban, hogy a magyar kormány felfogása fedi az osztrák kormányét. Nagyon helyesen érezte, hogy a monarchia külpolitikájának a lengyel-kérdésben megnyilvánuló egysége olyan tényező lehet a központi hatalmak életében, melyet a német birodalom kormányának is tekintetbe kell vennie, ha a monarchiával való együttműködést a maga részéről is szükségesnek és hasznosnak tartja.

Bethmann-Hollweg birodalmi kancellár és Zimmermann helyettes államtitkár, Tiszának már említett feljegyzései szerint, eredetileg ellene volt minden olyan területi gyarapodásnak, mely a lengyelek rovására növelte volna a német birodalom területét; nem érzelmi indító okokból, hanem abból a helyes realpolitikai érzékből, hogy a birodalomnak nagyjából egységes német nemzeti jellegét más fajú népek bekebelezésével nem volna célszerű veszélyeztetni. Ez volt az elmélet, mely ebben az időben egyúttal a hivatalos poli-

¹ Gróf Andrássy Gy.: id. mű 108. l.

tikát is jelentette. A kérdésnek gyakorlati megoldásához azonban utóbb a német legfőbb hadvezetőség is igényt tartott, ott pedig az a felfogás alakult ki, még 1915. elején, hogy túlságosan korai volna megállapodásokat létesíteni a még csak ezután felszabadítandó Lengyelország államformájára, határaitra és nemzeti helyzetére vonatkozólag mindaddig, míg a háború sorsa végleg el nem dőlt. Az oroszoktól visszafoglalandó lengyel területeket tehát a háború befejezéséig okkupált területeknek kell tekinteni, ahol katonai főkormányzók gyakorolják majd a legfelsőbb törvényhozói és kormányzói hatalmat. Az ekként katonai igazgatás alá eső területek annakidején és az akkori hadihelyzet szerint felosztatnak a központi hatalmak között. Ezt a felfogást utóbb a monarchia hadvezetősége is magáévá tette. Így jött létre köztük 1915. januárius 9-én Posenben és 1915. április 22-én Kattovicében¹ a tartalmilag előbb ismertetett egyezmény. A fenti megállapodások azonban a tervezett birtokbavétel okkupációs jellegénél fogva aggodalommal töltötték el a monarchia külügyminisztériumát, ahol jól látták, hogy Orosz-Lengyelország szorongatott helyzetben lévő lakosságának szempontjából nem közömbös, hogy oda a központi hatalmak seregei felszabadítókként nyomulnak-e be, vagy pedig csak hódítókként. Már pedig a lengyel lakosság jövő magatartása ettől a kérdéstől függött.²

Ezekkel az aggodalmakkal szemben azonban nem lehetett kétségbe vonni főleg a német hadvezetőség által képviselt álláspontnak a helyességét sem, mely szerint a lengyel-kérdésben a világháború mérlegének végleges lezárása előtt legalább is kockázatos vállalkozás volna bármely irányban is dönteni. Ezt a felfogást utóbb a német birodalmi kormány is osztotta. Innen van az, hogy amikor időszerűvé vált Varsó bevételével kapcsolatosan annak a kiáltványnak a kibocsátása, melynek szövegezésében egyébként Tisza

¹ V. ö. *Budapesti Hirlap*, 1915. szept. 15. sz.

² L. erre vonatkozólag Graf Stephan Burian: *Drei Jahre aus der Zeit meiner Amtsführung im Krieg*. Berlin, 1923. 66. l.

is közreműködött,¹ melyben a központi hatalmak bejelentik a lengyeleknek a volt főváros felszabadítását, a szöveg oly óvatosan volt fogalmazva, hogy abból a központi hatalmakra nézve semmiféle kötelezettség sem hárulhatott a jövőt illetőleg. A kiáltványban sok szép mondat volt olvasható: «a biztosított nemzeti fejlődés és általános haladás új korszakáról, a jobb és boldogabb jövőről stb., azonban a teljes függetlenségről, az önálló állami életről,² az újra feltámadt Lengyelország nemzetközi helyzetéről nem történt benne említés, holott a lengyelek főleg ezt várták.

Azt az elkedvetlenedést, melyet az említett jelenségek a lengyel nemzetben keltettek, csak növelte Bethmann-Hollweg kancellárnak a német birodalmi gyűlésen augusztus 19-én tartott beszéde, mert az szintén került minden olyan kifejezést, melyből arra lehetett volna következtetni, hogy a központi hatalmak teljesíteni fogják azokat az ígéreteket, melyek részükről egy év óta ismételt elhangzottak. «Csapataink s az osztrák és magyar csapatok elérték Lengyelország keleti határait és mindkettőjüket az a feladat várja, hogy az országot kormányozzák» — olvassuk a kancellár beszédében. — «Egy földrajzi és politikai végzet évszázadokon át arra kényszerítette a németeket és a lengyeleket, — olvassuk tovább — hogy egymás ellen harcoljanak. E régi ellentétek emlékezete nem kisebbiti tiszteletünket azon szenvedélyes hazaszeretet és szívósság iránt, amellyel a lengyel nemzet régi nagy kultúráját és szabadságszeretetét súlyos szenvedések mellett az oroszország ellen védelmezte és azt e háborúk alatt is megoltalmazta. Ellenségeink álnok ígéretét én nem utánzom, de remélem, hogy a lengyel határ mai megszállása keleti irányban egy oly fejlődésnek jelenti kezdetét, amely a németek és a lengyelek közt való régi ellentéteket kiküszöböli e világból és az orosz igából megszabadított országot boldogabb jövő felé viszi, amelyben

¹ Tisza levele báró Buriánnak 1915. július 27-ről. *Levelek*. IV. k. 31. l.

² «Eine neue Zeit der gesicherten nationalen Entwicklung und des allseitigen Fortschrittes.» «Künder einer besseren Zeit» etc. A kiáltványok szövegét l. *Levelek*. IV. k. 32—34. ll.

nemzeti életének sajátosságait ápolhatja és kifejlesztheti. Az általunk megszállott országot saját lakosságának lehető bevonásával közvetlenül akarjuk kormányozni, a háborúval járó elkerülhetetlen nehézségeket kiegyenlíteni és azokat a sebeket, melyeket Oroszország ütött az országon, igyekezni fogunk gyógyítani.»¹

A kancellár beszédéből helyesen csak arra lehetett következtetni, hogy a központi hatalmak a nagyrészt már felszabadított lengyel területeknek ez idő szerint sem önkormányzatot, sem pedig függetlenséget nem hajlandók adni, hanem ideiglenes megoldásként valamiféle közös birtoklásra gondolnak, mely a háború végleges befejezéseig tartana. A közös birtoklás a gyakorlatban akként alakult azután ki, hogy a központi hatalmak 1915. szeptember 15-étől kezdődőleg az oroszoktól visszafoglalt területeket ketté osztották. A felosztás alapján az északi fél Varsóval a németeknek, a déli fél eleinte Kielcével, később pedig Lublinnal az osztrák-magyar monarchiának jutott. A két kormányzóság élére katonai főkormányzókat állítottak.²

A központi hatalmaknak említett módon történt berendezkedése Orosz-Lengyelország földjén semmiképpen sem állott összhangban a kormányaik által egy év óta képviselt és a lengyel nemzeti igények iránt megértést mutató politikájával. Ellentétes volt azzal még abban az esetben is, ha ez a berendezkedés csak átmeneti jellegű lett volna és a békekötések alkalmával automatikusan érvényét veszti. Ezt az ellentétet s ebből következőleg a helyzet visszasságát első-sorban Tisza István látta, aki a lengyel-kérdésben idáig több-ízben kijelentette már álláspontját, ha nem is éppen a nagy nyilvánosság előtt³ s akinek ettől az időtől fogva álláspontja védelmében két fronton kellett felvennie a harcot. Otthon a magyar ellenzékkel, mely a létesítendő új Lengyelország teljes függetlensége mellett izgatott az országban, vagy

¹ Bethmann-Hollweg kancellár beszédének magyar fordítását l. *Budapesti Hírlap*, 1915. aug. 20. sz.

² L. erre a *Budapesti Hírlap*, 1915. szept. 15. számát.

³ V. ö. legújabban 1915. aug. 30-i levelével. *Levelek*. III. k. 148. l.

pedig, mint gróf Andrássy Gyula, a trializmusra való áttérés szükségességét hangoztatta. Kint viszont a német hadvezetőséggel került ellentétbe, melynek a súlya és a jelentősége újabban szemmel láthatólag megnövekedett a birodalom politikai életében, aminek bizonyságaként akarátát nem egyszer a birodalmi kancellárral szemben is érvényesíthette. Tisza mind a magyar ellenzék tevékenységében, mind a német hadvezetőség befolyásának túlságos megnövekedésében veszedelmet látott, ezért ítélte szükségesnek a magyar ellenzékkel való megegyezés után az egységes magyar közvélemény megteremtését, azután pedig erre támaszkodva, egységet teremteni a magyar és az osztrák kormány felfogásában. Meggyőződése szerint a lengyel-kérdésben nyilatkozó egység olyan tényező lesz, — mint erre már egyszer rámutattunk — mellyel Berlinben is, Plessben is számolni kell.

Az adott viszonyok között annyira kívánatos egységet az a pártközi értekezlet volt hivatva megteremteni, melyet Tisza miniszterelnök 1915. szeptember 30-ára hívott össze, melyen a kormány tagjain és a kormányt támogató többségi pártnak néhány nagytekintélyű egyéniségén kívül a magyar parlament ellenzéki pártjainak vezetői is résztvettek, mint gróf Andrássy Gyula, gróf Apponyi Albert és gróf Zichy Aladár. Az értekezleten Tisza előadta, hogy a magyar kormánynak számolnia kell az időközben erőteljessé vált lengyel nemzeti öntudattal, mely a vele hagyományos barátságban élő magyar nemzet kormányától jogos igényeinek támogatását várja. Ő elvileg legszívesebben az önálló lengyel királyság visszaállítása mellett foglalna állást, minthogy azonban ennek ez idő szerint leküzdhetetlen akadályai vannak, a maga részéről csak azt az egyetlen lehetőséget látja a lengyel-kérdés kielégítő megoldására, hogy az oroszoktól visszafoglalandó lengyel területeket Galiciához kell csatolni, a nélkül azonban, hogy a monarchia dualisztikus államjellege megváltoznék. Tiszával szemben gróf Andrássy Gyula annak a szükségét hangoztatta, — amiről egyébként Tiszát már korábban is tájékoztatta, hogy a visszafoglalandó és Galiciával egyesítendő lengyel területekből souverain államot kell alkotni, még pedig a Habsburg-dinasztia fennhatósága alatt

egy trialisztikus államrendszer keretei között. Andrássy szerint «ha igaz is, hogy a dualizmus elvész, de a magyar állam függetlensége jobban domborodnék ki és több reális biztosítékot nyerne, mint eddig, mert a bürokratikus centralizált Ausztriát a trializmus végleg eltemetné és a tiszta nemzeti alapon álló Magyarország a nemzeti lengyel államban erős támaszt nyerne.»¹ Andrássy felfogását Apponyi Albert és Zichy Aladár mindenben magukévá tették. Velök szemben Tisza ismételtén rámutatott arra a veszedelemre, hogy ha Magyarország önként lemond a dualizmusról, akkor minden ügynevezett közös kérdésben igen könnyen kisebbségbe jutna; Magyarország eddig az 1867-i kiegyezés alapján egyenlő jogú volt Ausztriával, a trializmus megvalósulása esetén azonban a három határozó fél közül csak egy szavazatot képviselne.² Tisza érvelései azonban nem jártak eredménnyel s ennek következtében az óhajtott pártközi egységet sem sikerült létrehozni.

A Tisza-kormány mindamellett nem vette le a napirendről a lengyel-kérdést. Tisza felfogása szerint ugyanis a lengyel-kérdésben való egységes pártközi állásfoglalásnak elvi és személyi ellentéteken múló meghiúsulása nem jelenthette azt, hogy maga a többségi párt, illetőleg a többségi pártakaratot képviselő kormány ne foglalkozhassék ezzel a kérdéssel. Sőt ellenkezőleg, az adott helyzetben, midőn az egész vonalon mutatkozni kezdett az a törekvés, hogy a hadvezetőség a szorosabb értelemben vett hadművelési ügyeken kívül a politikai vonalvezetésben is nagyobb szerephez jusson, a magyar kormánynak szinte kötelessége volt határozottan állást foglalni a lengyel kérdésben. Kifejezésre kellett juttatnia azt a felfogást, mely szerint magyar részről a lengyel-kérdést sem német, sem osztrák belügynek nem tekinthetik, hanem olyan nemzetközi ügynek, melynek méltányos rendezésében Magyarország is részt követel ma-

¹ Gróf Andrássy Gyula (*Diplomácia és világháború* 108. l.) a fenti szavakban foglalta össze a lengyel kérdésben Tiszával szemben elfoglalt álláspontját.

² Balogh Jenő öccsellenciája szíves közlése, aki a pártközi értekezleten mint a Tisza-kormány igazságügyminisztere vett részt.

gának azon sokféle kapcsolat címén, mely a két nemzetet a történelem folyamán egymáshoz kötötte. Magyarország tényleges közreműködését a lengyel-kérdés rendezésében, mint láttuk, maguk a lengyelek is szívesen látták volna.

Az 1915. október 2-án¹ tartott magyar minisztertanács a magyar kormánynek első hiteles nyilatkozása, mely világosan és szabatosan megjelölte a kormány útját a lengyel-kérdésben. A kormány tagjai mindenekelőtt azzal a lehetőséggel számoltak, hogy Orosz-Lengyelország egészen felszabadul a cári uralom alól; ebben az esetben a leghelyesebbnek az látszanék, hogy a felszabadult területek a monarchiához kapcsolóssanak. Vannak azonban súlyos aggodalmakra kapcsoltassanak. Vannak azonban súlyos aggodalmakra okot szolgáltató körülmények is, melyeket nem szabad figyelmen kívül hagyni még akkor sem, ha egyelőre minden simán, bonyodalmak nélkül menne végbe. Ilyen elsősorban a tartalékoknak és a háború folytatásához szükséges gazdasági eszközöknek belátható időn belül bizonyosan bekövetkező kimerülése. Éppen ezért arra kell törekedni, hogy az ellenfelekkel, vagy legalább is egy részükkel béke létesüljön, mielőtt a kimerülés ténye be nem következik és köztudomásúvá nem válik. Mindezt szem előtt tartva, óvakodni kell attól, hogy a lengyeleknek olyan ígéretet tétessenek, melyek a háború folytatására köteleznék a monarchiát, esetleg még saját érdekei ellenében is. Ez az óvatosság mindaddig indokolt, míg a katonai helyzet végérvényesen el nem dől a központi hatalmak javára, mert elképzelhető olyan fordulat is, hogy a monarchia kénytelen volna visszaadni az elfoglalt lengyel területeket Oroszországnak. Ami már most a megszállott lengyel területeknek jövő sorsát illeti, a magyar kormánynek ebben a tekintetben az az álláspontja, hogy kivéve a Németország által esetleg igényelt lengyel területeket, Orosz-Lengyelország többi része a monarchiához volna csatolandó. A kapcsolat azonban nem érintheti a monarchia dualisztikus szervezetét és Magyarországnak eddigi egyenjogúságát. Magyarország történelmi joga és a monarchiának mint nagyhatalomnak a létérdeke egyaránt azt kívánja,

¹ *Budapesti Hírlap*, 1915. október 3. sz.

hogy a hozzácsatolt új terület közvetlen kapcsolatba kerüljön az osztrák császársággal és ne legyen Magyarország és Ausztria mellett harmadik önálló államtest. Ily módon Magyarországnak paritásos állása a monarchiában továbbra is fenn lesz tartható. Magától értetődő azonban, hogy az új lengyel államalakulatnak meg kell adni a lehető legszeleesebb önkormányzatot, s ámbár e kérdés már osztrák belügy, s ennek következtében a minisztertanács nem kíván ezzel behatóbban foglalkozni, mégis reá akar mutatni arra, hogy a magyar kormány tagjainak meggyőződése szerint a lengyel igények méltányos kielégítése a lengyeleket Ausztria őszinte híveivé tenné, Ausztria német és lengyel lakosságának békés együttműködése viszont biztosítaná a császárság nyugodt politikai életét és fejlődését. Ausztria az új lengyel területek révén erősen megnövekednék, ennek fejében Magyarország, régi történelmi jogcímei alapján, igényt emelhetne Boszniára, Hercegovinára, Dalmáciára, sőt Fiume mellett egy kis tengerpartra is, melyre a fiumei tengeri kereskedelem fejlesztése végett volna szükség. A minisztertanács végül akként döntött, hogy a fent ismertetett határozatokat megküldi az osztrák kormánynek elvi hozzájárulás és ezt követően a határozatban foglalt kérdések részletesebb tárgyalásának előkészítése végett, hogy a két kormánynek alkalma és módja legyen még a háború folyamán végleges állást foglalni a lengyel ügyvel kapcsolatos összes kérdésekben.¹

Mint látható, a minisztertanácsi határozat lényegileg azonos tartalmú azzal a levéllel, melyet Tisza István még 1914. augusztus 11-én írt báró Buriánnak. Tiszának akkor kialakult felfogása tehát semmiben sem változott. Az eredeti elgondoláshoz való ragaszkodásban mindamellett nem szabad a szellemi mozgékonyt hiányát látunk, mint azt gróf Andrássy Gyula teszi, mert Tisza nemcsak hirdette, hanem őszinte meggyőződéssel hitte is annak a szükségességét,

¹ A minisztertanács határozatának német fordítását Horváth Jenő egyetemi c. rk. tanár úr volt szíves velem közölni a bécsi Staatsarchivban található eredetiről.

² *Diplomácia és világháború*, 109. l.

hogy a monarchia dualisztikus államrendszerét fenn kell tartani; minden más kísérletben veszedelmet látott, mely Magyarország közjogi helyzetét és nehezen kiküzdött jelentőségét veszélyeztethetné. Már pedig Tisza a biztos jelent semmiféle elmélet kedvéért nem volt hajlandó kockáztatni. De erős volt benne a dualizmushoz és Magyarország paritásos helyzetéhez való ragaszkodás azért is, mert tudta, hogy politikai elgondolása a lengyel-kérdésben tökéletesen fedi az osztrák kormányét. Ezt az egyetértést viszont nagy-erősségű tényezőnek tartotta akkor, midőn már bekövetkezett az a fordulat, melyet a német hadvezetőség új igényei idéztek elő a Németbirodalom lengyel-politikájában, melyet azonban Tisza sem véglegesnek, sem lezártnak nem tartott. Az osztrák és magyar kormány lengyel-politikájának változatlansága tehát nem a változó étellel való szembehelyezkedést jelentette, hanem ahhoz az alaphoz való szívós ragaszkodást, melyet nehéz évtizedek tapasztalatai alapján mindkét kormány előnyösnek és ennek következtében változatlanul fenntartandónak tekintett. Érthetővé válik ennél fogva Tisza idegessége akkor, amikor gróf Andrássy Gyulának berlini útjáról értesült, aki ott október folyamán a dualizmus mellett igyekezett hangulatot teremteni, még pedig állítólag sikerrel.¹ Tisza a hír hallatára sietett báró Buriánnak, 1915 eleje óta a monarchia külügyminiszterének, figyelmét felhívni Andrássy berlini tevékenységére és ezzel kapcsolatosan arra kérni, hogy a monarchia berlini nagykövete útján «mindenütt értesse meg, miszerint a dualizmus és a paritás noli me tangere.»² A közbelépés Berlinben megtörtént. Tisza ezzel egyelőre eleget tett annak a kötelességnek, melyet tőle, mint az 1867-es alapon álló magyar kormánynak fejétől, a dualizmus érdekében a közvetlenül érdekelt Ausztria elvárhatott. Azt természetesen nem akadályozhatta meg, de erre nem is volt szükség, hogy Andrássy tovább folytassa tevé-

¹ *Diplomácia és világháború.* 110. l.

² Tisza levele 1915. október 12-ről. *Levelek.* IV. k. 201—202. l. és Burián válasza ugyanazon napról. U. o. IV. k. 202. l. Ezt a levelet feloldóti Hagedüs Loránt is: *Két Andrássy és két Tisza.* Budapest, 1937. 339. l.

kenységét a lengyel-kérdésben vallott álláspontja érdekében itthon és a külföldön s hogy ezt a kérdést a magyar parlamentben is szövétegye.¹ Andrássynak ellenzéki helyzete talán még kedvezett is a lengyel-kérdés népszerűsítésének, mert nem kellett annyiféle szempontra és érdekre figyelemmel lennie, mint a felelős magyar miniszterelnöknek. Ennek a szabadabb mozgási lehetőségnek nagy előnyét Tisza maga is tapasztalhatta akkor, midőn 1917-ben rendszerváltozás történt és ő a munkapárttal együtt ellenzéke lett az új kormánynak.

A lengyel-kérdés egyébiránt 1915 őszétől fogva a monarchia külügyminisztériumának hatáskörébe került, mert hiszen mindenekelőtt a kérdés elvi háttérét kellett tisztázni, ez pedig már külügy volt. Báró Burián külügyminiszter, emlékiratainak tanúsága szerint, valóban sok gondot fordított a mind nehezebben kezelhető kérdésnek kielégítő rendezésére s Bethmann-Hollweg birodalmi kancellárral folytatott hosszadalmas tárgyalásait azzal az eredménnyel sikerült lezárnia, hogy a kancellár újból magáévá tette, vagy legalább is magáévá tenni látszott azt a megoldási módozatot,² melyben a monarchia két kormánya még 1914 őszén megegyezett egymással s melyhez Tisza 1914. novemberi látogatása alkalmával a kancellár személyesen is hozzájárult.³ Bethmann-Hollweg most is azt hangoztatta, hogy

¹ Kertész János: *Lengyelország és az Andrássyak* c. füzetében (Budapest, 1936) közli Andrássynak a magyar parlamentben 1915. december 7-én tartott beszédét és egyúttal felsorolja Andrássynak a lengyel ügyben tett frói bírádozásait is. (10—14. ll.)

² Fr. Hartung: *Deutschland und Polen während des Weltkrieges.* (Deutschland und Polen.) München und Berlin, 1933. 250. l.

³ «Der Reichskanzler ohne weiteres es auch als seine Auffassung aussprach, Polen mit Österreich-Ungarn in eine noch näher zu umschreibende Verbindung zu bringen» — olvassuk Burián emlékirataiban. *Drei Jahre* etc. 67. l. «Der Reichskanzler und ich waren bald einig geworden in der prinzipiellen Auffassung, dass das Königreich Polen, wenn es von Russland abgetrennt würde, in der Form eines sehr weitgehend eigenberechtigten Landes der österreichisch-ungarischen Monarchie angegliedert werden sollte» — írja ismételtén Burián. U. o. 71. l.

szerinte legfeljebb határkiigazításokról lehet szó és Németország gazdasági érdekeinek intézményes biztosításáról, de nem lényegesebb területi átesatolásokról.¹ Mindamellett Buriának ezen tárgyalások alkalmával módja volt azt is megállapítani, hogy Németország és a monarchia álláspontja nem mindenben fedi egymást. A kancellár pl. még csak szóba sem engedte hozni Porosz-Lengyelország és az újonnan létesítendő lengyel államalakulat egymáshoz való viszonyának ügyét és azonfelül nyomatékosan kiemelte Németország nagy gazdasági érdekelttségét is az oroszoktól visszafoglalt területeken. Éppen azért Burián nem tartotta lehetetlennek a tárgyalások alatt szerzett benyomások alapján, hogy idővel a birodalmi kormány arra fog törekedni, hogy a felszabadult lengyel területeket szorosabb kapcsolatba hozza a birodalommal, nemcsak gazdasági okokból, hanem azért is, hogy meggátolja a lengyel irredentizmus kialakulását Porosz-Lengyelországban.² A kancellár maga sem titkolta a német közvéleményben mutatkozó hangulatváltozást, mely az akkori hivatalos német politikával ellentétben, részesedést követelt a felszabadult lengyel területekből.³

Bár az 1915 őszén Burián és a birodalmi kancellár közt folyt tárgyalások látszatra eredményesek voltak, mégis nyugtalansággal töltötték el a monarchia külügyminiszterének a lelkét. Burián úgy látta, hogy a kancellár már nem

¹ «Es handelte sich in der Hauptsache um eine Grenzverbesserung und um die Aufrechterhaltung des wirtschaftlichen status quo für Deutschland in Polen.» Burián id. mű 69. l.

² «Daher trat in Deutschland sehr bald die weitverbreitete Tendenz zu Tage, ohne noch Regierungsprogramm zu sein, Polen möglichst effektiv in seinen Machtbereich zu bringen, um die ausgedehnten deutschen wirtschaftlichen und militärischen Interessen in jenem Lande zu wahren und irredentistische Einflüsse dorthin nicht aufkommen zu lassen.» Burián: id. mű 69—70. l.

³ «Schon bei unserer Unterredung im November 1915 hatte der Reichskanzler mir erwähnt, dass in der öffentlichen Meinung Deutschlands sich eine Auffassung vernehmen lasse, welche sich nicht damit befremden könne, dass Österreich-Ungarn aus dem Kriege bedeutenden Territorialgewinn erziele, während Deutschland, nach etwaiger Rückgabe Belgiens, höchstens mit einer Grenzkorrektur im Osten abschneiden würde.» Burián id. mű 72. l.

egyedüli irányítója a birodalom külpolitikájának, mert abban olyan befolyások is érvényesülnek, melyek nem egyeztek a kancellár eddigi nyilatkozataival és elgondolásaival. Azon volt tehát, hogy az 1915 őszén megszakadt tárgyalásokat mielőbb folytathassa, mert hiszen akkor, amikor a haretéri helyzet állandóan változott, nem volt remélhető, hogy éppen a lengyel-kérdés maradjon holtpontra. A lengyel-kérdés nem volt többé már elmélet, az belekerült az események forgatagába, sorsa és végleges kialakulása attól függött, hogy kiknek a kezében van az irányítás. Burián jól volt arról tájékozva, hogy Orosz-Lengyelország visszafoglalt területének kettéosztása mily fájdalmas csalódást okozott a lengyel nemzetben,¹ nyilvánvaló volt tehát előtte, hogy a kérdés rendezésének bármily ürügy alatt történő halogatása csak mélyíteni és tágítani fogja azt az ellenérzést, melyet a lengyel területek kettészakítása már kétségtelenül előidézett a lengyel lelkekben.

Mindezek meggondolása alapján Burián 1916. februárius 25-én azzal a megkereséssel fordult Bethmann-Hollweg kancellárhoz, hogy a lengyel-kérdésben annyira kívánatos végleges megegyezés érdekében haladéktalanul kezdjék meg a mult ősszel abbamaradt tárgyalásokat. Ezzel a lépéssel Tisza István is tökéletesen egyetértett; ő is időszerűnek tartotta a lengyel-kérdésnek mielőbbi napirendre tűzését, «mert — úgymond — hiszen a magyar kormány mindaddig nem adhatja beleegyezését az annektálandó lengyel területeknek Ausztriához esatolásába, amíg biztosítékot nem nyert aziránt, hogy egyfelől az így származó gazdasági erőgyarapodás előnyeiben legalább a háború költségeinek s az annexiót követő időre a közös költségeknek viselését illetőleg megfelelően részesedni fog, másfelől megoldást nyernek azok a területi kérdések, melyek az Ausztriának igen nagy növekedésével szemben Magyarország számára legalább némi esekély ellenértéket nyújtanak.»²

¹ Említi Fr. Hartung is: id. tan. 248. l.

² Burián id. mű 72—73. ll.

³ Tisza István levele 1916. március elsejéről és március 6-ról. *Levelek*. V. 58. és 79. ll.

A tárgyalások Burián és Bethmann-Hollweg között azonban sok huza-vona után csak 1916. április közepén indultak meg Berlinben. Burián mindjárt a tárgyalások kezdetén nagy megütközéssel állapította meg, hogy a kancellár felfogása teljesen megváltozott a lengyel-kérdésben.¹ A kancellár az április 14-én kezdődő megbeszélésen ugyanis azt a kijelentést tette, hogy eddigi álláspontjával ellentétben most csak azt az egy lehetőséget látja a lengyel-kérdés rendezésében, hogy Orosz-Lengyelországból egy közbülső, úgynevezett ütköző állam alakíttassék, mely azonban gazdaságilag is, katonailag is Németországra támaszkodnék.² A birodalmi kancellárral Burián természetesen az eredeti elgondolás változatlan fenntartása miatt harcolt és legfeljebb kisebb arányú módosításokhoz lett volna hajlandó hozzájárulni; az ellen azonban már határozottan állást foglalt, hogy az új német álláspont az egész vonalon érvényesüljön. Arra bizonyára ügyelt ugyan, hogy a helyzetet túlságosan ki ne élezze,³ de viszont az is kétségtelen, hogy a lengyel-kérdésben tanúsított merevsége nem tette közvetlenebbé a monarchiának és a német birodalomnak egymáshoz való viszonyát. Ez volt a helyzet 1916. júliusáig.

Ismeretes, hogy 1916. júniusában Brusilov offenzívája súlyos válságba sodorta a monarchia galíciai frontját, melyből csak a német hadvezetőség erőteljes beavatkozása men-

¹ «Infolge verschiedener Verhinderungen kam es erst am 14. und 15. April in Berlin zu einer neuerlichen Aussprache mit dem Reichskanzler. Ich fand mich dort vor eine völlige und unvermittelte Sinnesänderung Herrn von Bethmann-Hollwegs in der polnischen Frage gestellt» — írja Burián. Id. mű 73. l.

² «Deutschland könne die allen in Betracht kommenden Interessen entsprechende Lösung derselben nur mehr darin erblicken, dass aus Kongress-Polen ein an das deutsche Reich angelehnter Pufferstaat gebildet werde.» Burián id. mű 73—74. ll. L. Gróf Andrassy Gyula: *Diplomácia és világháború*, 111—112. l.

³ «Zwischen Österreich-Ungarn und Deutschland ist in der langen, denkwürdigen Zeit der polnischen Verhandlungen, selbst bei den grössten Spaltungen in der Auffassung der hauptsächlichsten Punkte, das Gefühl für die Notwendigkeit den Ausgleich herbeizuführen, nie verloren gegangen.» Burián id. mű 74. l.

tette ki. A magyar kormányt a nagy veszteségek után nemcsak az utánpótlás nagy nehézségei aggasztották, hanem az a tény is, hogy Románia magatartása a központi hatalmakkal szemben a sikeres orosz támadások hatása alatt nyilvánvalóan ellenségesé vált, úgyhogy Tisza és kormánya komolyan számolt Románia fegyveres beavatkozásával. Ilyen körülmények között Tisza nem látta helyénvalónak a lengyel kérdés miatt kiélezni a viszonyt a Monarchia és a német birodalom között, sőt ellenkezőleg, úgy érezte, hogy mintegy a tett nagy szolgálatok viszonzásául és a további szövetségi támogatás biztosítása végett messzemenő előzékenységet kell mutatni ebben a kérdésben. «Végzetes dolognak tartanám, — írta 1916. július 15-én Buriánnak — ha lengyel terveid továbbszövésevel foglalnád el az égetően szükséges védintézkedések előkészítésére szükséges időt s azok előtérbe állításával esékkened a fenyegető veszély elhárítására irányuló akció kilátásait. Kedves barátom, kérve-kérlek, szakíts e kedvenc eszméiddel, azok úgy sem kivihetők. Sem a két kormány nem járulhat hozzájuk, sem a németek. Még ha a monarchia struktúrája és további belső fejlődése szempontjából elfogadhatnók is propozíciódat, a legkárosabb hatást idézné elő, ha azokkal éppen most lépnél a németek elé. Grandiózus álmok azok csak, amelyek továbbszövése most, amidőn az események brutális keze a lét és nemlét problémája elé állít bennünket, végzetes következményekkel járna a mi felelősségünkre bízott drága kincsekre nézve... Arra kérlek tehát, tereld a lengyel-kérdést olyan mederbe, hogy az közeledést idézzen elő közöttünk és a németek között és kezdeményezz mielőbb egy, az egész helyzetre kiterjedő olyan megbeszélést, amely megteremtse a román veszély sikeres elhárításának előfeltételeit.»¹

Azt a nagy aggodalmat Magyarország, illetőleg a monarchia jövő sorsáért, mely Tisza levelében főleg az emberanyagban szenvedett nagy veszteségek miatt szokatlanul erősen és leplezetlenül nyilvánult, Burián nem osztotta.

¹ Tisza István 1916. július 15-én Buriánhoz írt levele. *Levelek*, V, 247—248.

A külpolitikai helyzet lényeges megromlását ő is észrevette s tudomása volt a tartalékoknak minden vonalon érezhető megesőkkenéséről is, de mégsem tartotta szükségesnek kikapcsolni a lengyel-kérdést politikai tevékenységéből, még pedig annyival kevésbé, mert a birodalmi kancellár maga is azon a véleményen volt, hogy azzal tovább kell foglalkozni. Tisza levelének vétele után Burián annyit beismert, hogy több lényeges pontban módosítania kell elgondolásait. Így például el kell ejtenie az új lengyel államnak Ausztriával tervezett perszonális unióját, mert azt sem a magyar, sem pedig az osztrák kormány nem tartotta előnyösnek. Hozzájárult ahhoz is, hogy Lengyelországból örökösödés útján betölthető souverain királyság legyen, ahogyan azt a németek kívánták,¹ de nem volt hajlandó lemondani azokról a jogokról, melyek szerinte a monarchiának befolyást biztosítottak Lengyelországban.²

Tiszát nemcsak Buriánnak a perszonális unió tervének elejtésében tanúsított előzékenysége nyugtatta meg, hanem főleg az a körülmény, hogy a külügyminiszter tárgyalási modora újabban sokkal simább és előzékenyebb volt a német politikusokkal szemben, mint volt eddig, s ennek következtében Berlin hangulata is kedvezőbbé vált a monarchiával szemben. Tisza pedig az adott viszonyok között ezt különösen nagyjelentőségűnek tartotta.³ Bethmann-Hollweg 1916. augusztus 11-i bécsi látogatása valóban a barátság jegyében folyt le és lényegesen közelebb hozta egymáshoz a feleket a lengyel-kérdésben is. Maradtak ugyan köztük továbbra is ellentétek, de ezek kielégítő megoldása most már nem látszott nehéznek. Ebben az eredményben kétségtől nagy része volt Burián engedékenységének,⁴ akire viszont Tisza igyekezett hatást gyakorolni.⁵

¹ Burián id. mű 76. l.

² Burián 1916. július 16-i levele Tisza Istvánhoz. *Levelek*. V. 240—250. l.

³ Tisza 1916. július 17-i levele Buriánhoz. *Levelek*. V. 250. l.

⁴ V. ö. Burián: id. műve 78—80. ll.

⁵ Tisza 1916. augusztus 8-i levele Buriánhoz. Másolata Tisza István levelezésében.

Az olaszok és oroszok újabb támadásai, főleg azonban a román hadüzenet és a román haderők meglepetésszerű benyomulása Erdélybe természetesen minden más kérdést háttérbe szorított. A monarchia igen súlyos válságba jutott, melyből csak a német birodalomnak erős fegyveres beavatkozása mentette meg. Tisza teljesen igazoltnak látta eddigi, a németekhez alkalmazkodni kívánó politikájának helyességét, éppen azért Buriánt nemcsak a Berlinnel való személyes összeköttetések gondos ápolására és az ottani politikai körökkel való baráti kapcsolatok kimélyítésére próbálta ösztönözni,¹ hanem arra is igyekezett rábírni, hogy a lengyel-kérdést minél rugalmasabban kezelje, mert hiszen magának Buriánnak értesülései szerint is ebben az ügyben... a német kormány jobb belátása által megindított kedvező fordulat várható.²

A lengyel-kérdés 1916. szeptemberében a magyar parlamentet is foglalkoztatta. A románoknak Erdélybe való betörése miatt a parlamenti ellenzék erősen támadta a monarchia hadvezetőségét és főleg a monarchia külpolitikájának irányítását,³ melyet kiváltképpen a lengyel vonatkozásokban elhibáztak tartottak. Minthogy a parlamenti támadások révén a lengyel-kérdés a magyar közvéleményt is foglalkoztatta s ezért célszerűnek látszott azt megnyugtatni, másrészt pedig, mivel a német birodalom politikájának éppen a lengyel-kérdésben mutatkozó ingadozásai sok bonyodalomnak lehetnek kútforrásai, Burián azon az állásponton volt, hogy ebben az ügyben mielőbb nyugvópontra kell jutni azáltal, hogy a lengyeleknek ezidőszereint megvalósítható igényeit kielégítik, de a központi hatalmak politikai és katonai érdekeinek sérelme nélkül. A kérdés ilyen megoldása nem volt könnyű,

¹ Tisza 1916. szeptember 16-i levele. *Levelek*. V. 342. l.

² Burián 1916. szeptember 13-i telefontávirata Tiszának. *Levelek*. V. 333. l. V. ö. azonfelül Burián 1916. szeptember 14-i sürgönyével is. *Levelek*. V. 334. l.

³ L. erre a *Budapesti Hírlap* 1916. szeptember 13. és 14. számaát.

⁴ V. ö. Burián 1916. szeptember 13-i, 14-i és 15-i sürgönyeivel, illetőleg levelével és Tisza szeptember 15-i levelével. *Levelek*. V. 335—339. ll.

mint az a német főhadiszálláson 1916. október 18-án a német, továbbá az osztrák és magyar hadvezetőség bevonásával megkezdődő tárgyalások folyamán is kitűnt. De végül is oly megoldás létesült köztük, melynek értelmében a központi hatalmak közösen egy kiáltványt bocsátanak ki s ebben bejelentik az önálló lengyel állam és az önálló lengyel nemzeti hadsereg létrejöttét.¹

A kiáltványtervezetnek Burián által módosított szövegét Tiszának is alkalma volt megtekinteni, aki azonban a fogalmazást nem tartotta mindenben szerencsésnek. Kifogásolta például, hogy a kiáltvány erősen hangsúlyozta a létesítendő Lengyelországnak a központi hatalmakhoz való szoros politikai kapcsolatát, mert ez a szöveg módot nyújt az ellenségnek arra, hogy «saját közvéleményünk és a lengyelek előtt úgy állítsa be a dolgot, mint hogyha a lengyel ügy iránti rokonszenvünk tisztán hatalmi vágyainkat leplező ámtás volna.» Közjogi szempontból helytelennek tartotta a szövegben előforduló «Kaiserreich» kifejezést is s helyébe a «Verbündete Mächte» kifejezést javasolta.² A szöveg végleges megállapításánál Tisza kifogásait figyelembe vették. Így jelent meg 1916. november 5-én az a kiáltvány, melyben a német birodalom és a monarchia együttesen bejelentik a világnak, hogy a vitéz hadseregek által az orosz uralom alól nagy áldozatokkal elragadott lengyel területekből «önálló államot alkotnak örökösödés alapján lévő monarchiával és alkotmányos államszervezettel», nemkülönbön önálló lengyel nemzeti hadsereggel. Az új lengyel királyság határainak pontos meghatározása azonban egyelőre függőben marad.³

Ezzel a nagyjelentőségű kiáltvánnyal egyidejűleg jelent meg Ferenc Józsefnek, mint osztrák császárnak az a rendelete, melyben az uralkodó «Galicia tartománynak is azt a

¹ A részletekre l. Burián: id. mű 80—83. ll.

² Tisza 1916. október 22-i levele Buriánnak. *Leveltek*. V. 397—398. ll.

³ A kiáltvány minden magyar napilap november 5-i számában megjelent.

jogot adományozta, hogy országos ügyeit... önállóan intézhesse.» A Galiciának ez alkalommal adott terjedelmes önkormányzat azonban nem kerülhet ellentétbe az osztrák császárság szervezetével és érdekeivel.¹

A november 5-i kiáltvány kibocsátása a magyar politikai élet vezetőit nem érte váratlanul. Nemesak a kormányt támogató pártban, hanem az ellenzék körében is sokan voltak, akiknek tudomásuk volt a kiáltvány kibocsátásáról. Csupán a kibocsátás módja és formája volt meglepetés, mert a legtöbben azt hitték, hogy egyedül Bethmann-Hollweg birodalmi kancellár fogja bejelenteni az új lengyel királyság létrejöttét és vele egyidejűleg báró Burián, a monarchia külügyminisztere, csak egy nyilatkozatot tétet közzé a napilapokban. Egyébként a kiáltványt az összes magyar politikai pártok örömmel fogadták s «a magyar nemzet hagyományos szimpátiája a lengyelek iránt valamennyi pártban meleg hangon jutott kifejezésre.»² Valamennyi párt elismerte a kiáltvány nagy politikai jelentőségét³ és attól nagy eredményeket várt.

A magyar társadalomban valóságos lelkesedést váltott ki a kiáltvány megjelenése. Valamennyi lap vezető helyen és külön cikkben méltatta ezt az eseményt⁴ s részletesen ismertette napokon át a kiáltvány megjelenésének a külföldre gyakorolt hatását is.⁵ A pozsonyi egyetem tanári kara táviratban üdvözölte a varsói egyetemet;⁶ Csernoch János esztergomi híboros hercegprímás fényes külsőségek között Te Deumot tartott a budapesti bazilikában;⁷ a budapesti

¹ A rendelet ugyancsak minden napilapban megjelent november 5-én.

² *Budapesti Hírlap*, 1916. nov. 6. sz.

³ L. erre Berzeviczy Albertnek, a kormányt támogató párt elnökének és gróf Andrássy Gyula országgyűlési képviselőnek nyilatkozatait. *Budapesti Hírlap*, 1916. nov. 6. és a *Magyar Hírlap* 1916. nov. 5-i számaiban.

⁴ V. ö. a *Budapesti Hírlap* 1916. nov. 7. és 19-i számaival.

⁵ *Budapesti Hírlap* 1916. nov. 8., 9., 12., 16., 17. és 18. számai.

⁶ *Budapesti Hírlap*, 1916. nov. 14.

⁷ *Budapesti Hírlap*, 1916. nov. 10. és 12. sz.

egyetemi és műegyetemi ifjúság pedig nagyszabású diákgyűlést rendezett a lengyel királyság visszaállításának örömére.¹ Jellemzi a magyar társadalomnak együttérzését az az eset, hogy november 5-én a budapesti református főgimnázium önképzőköre rögtönzött ünnepén Varga Bálint tanár egy új versszakkal toldotta meg az akkori lengyel himnuszot, melyet a közönség azonnal elénekelt.²

A kiáltvány kibocsátása azonban nemcsak örömet okozott és lelkesedést keltett, hanem egyúttal sok számítást keresztül is húzott. A cári kormány nagy megütközéssel értesült róla és mivel kétségtelennek tartotta, hogy a kiáltvány hatással lesz a semleges államok közvéleményére, diplomáciai úton azonnal tiltakozást jelentett be minden semleges és vele szövetséges kormánynál a lengyel királyság visszaállítása miatt, s a központi hatalmaknak ezt a lépését azon nemzetközi szerződések megsértésének minősítette, melyekre Németország és a monarchia annakidején állítólag ünnepélyes esküt tettek. A központi hatalmak a vád ellen természetesen tiltakoztak, mert hiszen olyan nemzetközi szerződés, aminőre orosz részről hivatkozás történt, nem volt; mindamelllett az olasz, a francia és az angol kormányok magukévá tették az orosz kormány álláspontját,³ s a semleges államoknál akkreditált diplomáciai képviselőik útján tiltakozó jegyzéket adtak át a monarchiának és Németországnak a lengyel kiáltvány kibocsátása miatt.⁴

A lengyel kiáltvány megjelenésével kapcsolatos és gyakran tüntető jellegű érzelmi nyilvánulásokkal szemben a

¹ *Budapesti Hírlap*, 1916. november 12. sz.

² A kérdéses versszak az egyik napilap szerint a következőképpen hangzott:

Örvend a lengyel hona ébredésén,
Felejtvé multat, ezer szenvedését.
Szent oltároknál térdre hullva zengi:
Áldott az Úr, már nem győz rajtunk senki.

Budapesti Hírlap, 1916. november 6. sz.

³ *Budapesti Hírlap*, 1916. nov. 19. szám.

⁴ *Budapesti Hírlap*, 1916. nov. 20. szám.

Tisza-kormány csaknem érdektelenséget mutatott. A miniszterelnök idejét és energiáját a világháborúval együttjáró tömérdek sok politikai és gazdasági baj enyhítése és orvoslása ügyszólván teljesen lekötötte; sok gondot okozott neki a magyarországi nemzetiségi kérdésnek a rendezése is, melyre nagy súlyt vetett, mert tudatában volt e kérdés nagy külpolitikai jelentőségének. Mindezek következtében a Magyarországot közvetlenül nem érintő külpolitikai kérdések irányításába csak ritkán kívánt közvetlenül befolyjni. Tisza úgy érezte, hogy nincs miért módosítania a lengyel-kérdésben 1914. augusztusában elfoglalt álláspontját,¹ amikor tehát azt látta, hogy a kérdés fejlődése újabban az ő eredeti elgondolásával ellentétes irányba terelődött, még pedig német kezdeményezésre, visszavonult s csak akkor nyilvánított véleményt, amikor ilyen értelemben fordultak hozzá. A kiáltvány közzététele után egy évvel a pártvezetőség előtt őszintén megmondta, hogy nem tudott annak idején egyetérteni a történetekkel. «Legbőlesebb és legjobb lett volna, — mondta Tisza 1917. nov. 7-én — ha a két kormány és a külügyminiszter a lengyel-kérdésben a háború végéig semmi rendezést nem határozott volna el, mert úgyis teljesen bizonytalan, mikép lehet majd ezt a kérdést a békekötésnél megoldani.» Most is hangsúlyozta, hogy «a triasztikus megoldást Magyarország érdekeivel feltétlenül ellenkezőnek tartja.» Meggyőződése szerint ha a monarchia a külügyminiszter kívánságának megfelelően Lengyelországgal perszonális unióba lépne, ennek Magyarországra kellemetlen következményei volnának. Ausztria ugyanis elvesztené Galiciát, ennek következtében viszont a kvóta kiszámításánál Magyarország pénzügyileg kedvezőtlenebb helyzetbe jutna. A perszonális unióból Ausztriának az lenne ugyan az előnye, hogy felülkerekednének a németek, de viszont számolni kell az osztrák császárság szláv népeinek erősebb támadásaival és követeléscivel. Valószínűnek tartja, hogy az ukránok Galiciá-

¹ Ottokar Czernin: *Im Weltkrieg*. Berlin und Wien, 1919. 273—278. ll.

nak az új államhoz való teljes átcsatolása ellen tiltakozni fognak.¹

Ebben a késői nyilatkozatban kétségkívül volt kritika is, melyre azonban hivatottnak érezhette magát, ha arra gondolt, hogy a lengyel kérdésben 1917 folyamán mily sok nehézség merült fel, főleg azon törekvések miatt, melyek Lengyelországnak Németországhoz való szorosabb kapcsolását célozták.² 1917 végén igazoltnak láthatta azt a politikáját is, mely szerint a világháború teljes befejezéseig nem lett volna szükséges végleges jellegű intézkedéseket léptetni életbe Lengyelországban. Óvatosságra és tartózkodásra kötelezte őt az a tény is, hogy mint Magyarország miniszterelnökének mindig tekintettel kellett lennie a monarchia sajtóságos összetételére és helyzetére. Ez volt az oka annak, hogy Tisza mint miniszterelnök mindössze két ízben hozta elő a lengyel kérdést a magyar parlamentben: 1916. június 15-én és 1916. december 13-án.³ Mindkét beszédében arról tett bizonyosságot, hogy ő is éppoly őszinte lengyelbarát volt, mint volt akkor a magyar társadalom bármelyik tagja pártkülönbség nélkül.

Mikor 1917. júniusa óta pártjával együtt ellenzékbe került s ettől fogva már nem korlátozhatták olyan szempontok, melyekre felelős állásában idáig tekintettel kellett lennie, a lengyel-kérdés fejlődését, de mindig a monarchia dualisztikus összetételéről kezdte óta vallott felfogásának fenntartása mellett,⁴ a legnagyobb érdeklődéssel és nem

¹ Balogh Jenő *Öxcellentiajának szíves közlése*, aki jelen volt akkor, amikor Tisza István a fenti nyilatkozatot tette.

² „Heute steht Deutschland ferner denn je von dieser Lösung und ist fest entschlossen, das polnische Territorium, welches von Russland abgetreten sein wird, in seine Machtsphäre zu bekommen, — olvassuk Tiszának 1917. január 13-án IV. Károly királyhoz intézett emlékiratában. *Levelek*, VI. 127—28. ll. l. azonfelül Ottokar Czernin: *id. mű* 278. s. köv. ll.

³ Az 1910—15. évi országgyűlés 836. országos ülésének naplójából. V. ö. Nagy Miklós tanulmányával a *Magyarország és Lengyelország* (szerk. Huszár Károly, Budapest, 1936) c. mű 74—76. l.

⁴ Tisza István államférfiúi jellemzését l. Balogh Jenő: *Gróf Tisza István emlékezete*. Budapest, 1921. c. műben.

titkolt rokonszenvvel figyelte. 1917. november 20-i parlamenti beszéde¹ is arra mutat, hogy Tisza szinte erkölcsileg kötelezve érezte magát arra, hogy a lengyelek érdekében azonnal szót emeljen, ha velök kapcsolatban aggodalomra okot szolgáltató jelenségek merültek fel és ha felszólalásával használhatott a lengyel ügynek. Kétségtelen, hogy Tisza István politikai egyéniségének megrajzolásában az ő lengyelbarát jellemvonását nem lehet mellőznünk.

¹ Az 1910—15. évi országgyűlés 752. országos ülésének naplójából.

